

BiH ESAP 2030+

Bosnia and Herzegovina Environmental
Strategy and Action Plan 2030+

Јачање политике животне средине у БиХ кроз интеграцију перспективе родне равноправности, друштвене једнакости и смањења сиромаштва

ИЗВЈЕШТАЈ - ОКТОБАР 2021

Клаудија Страмбо, Белма Јаховић анд Лиса Сегнестам

Фотографија 1- насловна страна, Жена и дијете носе заштитне маске због загађености ваздуха. Аутор фотографије: Phynart Studio, GettyImages

Захвале: Ауторице желе да се захвале многим стручњацима/стручњакињама из владиних институција, академске заједнице и организација цивилног друштва, који/е су дали драгоцене савјете и мишљења за овај сажетак у усменој форми или писаним коментарима.

Опрема и графички дизајн: Ричард Клеј / СЕИ

Најважније поруке

- Увођење перспективе родне равноправности, друштвене једнакости и смањења сиромаштва (ГЕСЕП) у политику животне средине омогућава инклузивније и ефективније креирање политике.
- У Босни и Херцеговини (БиХ) су припадници/е неких подгрупа становништва, као што су лица старије животне доби, болесна лица, дјеца, труднице и заједнице Рома/киња, због постојеће угрожености и чешће изложености, као и смањене отпорности, посебно осјетљиве на загађеност и еколошке несреће.
- Друштвене норме утичу на приступ природним ресурсима и могућност њиховог коришћења. У БиХ се, због локалних обичаја и традиција, мушкарцима даје предност у погледу власништва. Тако је око 70% земљишта и 97% приватних шума у власништву мушкараца.
- Групе становништва у неповољном положају понекад посједују знање и искуство који могу да буду од помоћи у рјешавању проблематике животне средине. На примјер, старије жене у руралним срединама би, с обзиром на њихово искуство, могле да играју кључну улогу у одрживом коришћењу недрвних шумских производа у БиХ.
- И утицај политике животне средине може да буде различит у односу на одређене групе друштва. На примјер, увођење нових стандарда за возила или нових такси на струју у правилу много теже погађа домаћинства с ниским примањима.
- Насупрот томе, неке мјере у области животне средине могу да ојачају друштвену једнакост. На примјер, унапређење енергетске ефикасности у зградама социјалног становања доприноси ублажавању проблема енергетског сиромаштва и смањењу трошкова маргинализованих домаћинстава.
- Спровођење процјене дистрибутивног ефекта нових политика животне средине и обезбијеђивање приступа могућностима предвиђеним овим политикама за групе у неповољном положају је од суштинског значаја за напоре на интеграцији питања ГЕСЕП-а у политику животне средине.

Сажетак

У овом извјештају о политици се испитује интеракција између животне средине и питања која се односе на родну равноправност, друштвену једнакост и сиромаштво (ГЕСЕП) у Босни и Херцеговини (БиХ). У извјештају су издвојене могућности за даљње интегрисање перспектива ГЕСЕП-а у Стратегију и акциони план животне средине (ЕСАП БиХ 2030+) и будућу политику животне средине БиХ. Најприје је понуђен опис постојећих вишедимензионалних неједнакости и сиромаштва у контексту БиХ, а затим објашњење начина међусобне повезаности изазова у животној средини и изазова из перспективе ГЕСЕП-а с примјерима из БиХ. На крају, у извјештају се разматрају неке кључне импликације интеракција између проблематике животне средине и ГЕСЕП-а на политику у БиХ.

Садржај

Најважније поруке.....	3
Сажетак.....	3
Увод.....	5
Родна равноправност, друштвена једнакост и сиромаштво у БиХ.....	7
Друштвено-економски и институционални контекст.....	7
Вишедимензионалне неједнакости.....	8
Родна припадност и сексуалност.....	9
Ромска мањина.....	9
Лица са инвалидитетом.....	10
Старосна доб.....	10
Повратници/е и мигранти/це.....	11
Вишедимензионално сиромаштво.....	11
Везе између ГЕСЕП-а и питања животне средине у БиХ.....	13
Расподјела приступа и власништва у односу на природне ресурсе.....	14
Угрожене групе и изазови у животној средини.....	14
Различити интереси група и могући утицај на начин рјешавања проблема у животној средини.....	15
Импликације перспективе ГЕСЕП-а на политику животне средине.....	15
Разматрања о политици.....	17
Прикупљање разврстаних података.....	17
Интеграција питања животне средине и ГЕСЕП-а у све важније планове које доносе надлежне институције.....	17
Инструменти за интеграцију разматрања ГЕСЕП-а.....	17
Инструменти за рјешавање дистрибутивних учинака политике заштите животне средине.....	19
Референтна литература.....	21
Прилози.....	27
Прилог 1. Преглед стратешких докумената у вези са питањима ГЕСЕП-а у БиХ.....	27
Прилог 2. Међународне конвенције које се односе на перспективе ГЕСЕП-а које је ратификовала БиХ.....	29
Прилог 3. Преглед Закона у вези са питањима ГЕСЕП-а у БиХ.....	32

Увод

Родна неравноправност и друштвена неједнакост, посматрана у смислу приступа средствима, одлучивању и учешћу, као и информацијама и њихој контроли (што су све димензије сиромаштва¹), истовремено су покретачи и резултати промјена у области животне средине/животне средине (СЕИ, 2019). Друштвено-економски фактори утичу на изложеност и осјетљивост људи на ризике из животне средине, док су негативним утицајима посебно изложене групе становништва у неповољном положају (Европска агенција за животну средину, 2018; СЗО, 2019). Исто тако, ни сама рјешења за промјене у области животне средине нису друштвено неутрална. На примјер, доношење политика у области животне средине, као што су еколошке таксе или стандарди енергетске ефикасности, у правилу се теже одражава на финансијско стање сиромашнијих домаћинстава него оних имућнијих.

Ова узајамна повезаност проблема и политика у области животне средине и питања родне неравноправности, друштвене неједнакости и сиромаштва све више препознају и уважавају међународне организације (УНЦЦД, 2017; УНЕП, 2017; УНЕП и УНДП, 2016). Међутим, начин на који се ове интеракције одражавају у пракси у великој мјери зависи од контекста. Свјетска здравствена организација (СЗО) наглашава, на примјер, да су здравствене неједнакости у вези са утицајима из животне средине присутне на цијелом подручју Европе на којем дјелује СЗО, али да разлике у изложености утицајима из животне средине постоје и између и унутар држава (СЗО, 2019).

У овом извјештају испитујемо различите врсте интеракције између животне средине и проблема у вези са родном равноправношћу, друштвеном једнакошћу и сиромаштвом, уз примјере из контекста БиХ². Будући да је БиХ започела са припремом Стратегије и акционог плана животне средине 2030+ (ЕСАП БиХ 2030+), која ће обезбиједити исцрпне смјернице за доношење будућих мјера и за инвестиције у сектору животне средине, као и механизме за њихову реализацију у периоду након 2030. године, указујемо на неке могућности за даљњу интеграцију перспектива ГЕСЕП-а у ЕСАП БиХ 2030+) и политике животне средине које ће бити донесене у БиХ. Без интеграције

1 У овом сажетку акценат је на вишедимензионалној дефиницији сиромаштва која надилази само приходовно сиромаштво и обухвата недостатак ресурса, овласти, могућности и избора, као и људску сигурност (Сида, 2017).

2 У неколико сличних сажетака су ове интеракције исцрпније описане из перспективе различитих тематских области.

аспеката ГЕСЕП-а, доводи се у питање постизање циљева ЕСАП-а БиХ 2030+, будућих политика животне средине и одрживог развоја.

Поред тога, усвајање перспективе ГЕСЕП-а у политици животне средине је не само начин да “нико не буде изостављен”, што је кључно начело Програма развоја 2030, него и практична стратегија за боље разумијевање “стварног стања на терену и односа људи према околини, што омогућава ефикасније рјешавање проблема” (УНЕП, 2017, стр. 4). Постоје и институционални и правни разлози који иду у прилог интеграцији питања ГЕСЕП-а у процес израде политике животне средине у БиХ. БиХ је потписница више мултилатералних споразума који су усмјерени на заштиту људских права и сузбијање дискриминације, нарочито у погледу жена, дјеце, лица са инвалидитетом и мањина. И неколико конвенција које је потписала БиХ, као што су Базелска, Ротердамска и Штокхолмска конвенција о заштити људског здравља од опасних хемикалија и отпада, те Конвенција о биолошкој разноврсности, такође садрже обавезе у погледу родне равноправности, друштвене једнакости и смањења сиромаштва³.

БиХ⁴ је донијела и законске прописе и стратешке документе, који доприносе бољој интеграцији питања ГЕСЕП-а у читавом спектру политика, као што су Гендер акциони план БиХ за период 2018.-2022. (Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, 2018) и Политика у области инвалидности у БиХ (Министарство за људска права и избјеглице БиХ, 2008) (види Прилоге 1 и 3). Закон о равноправности полова у БиХ, на примјер, налаже провођење процјене утицаја политика и закона у изради на родну равноправност (Закон о

3 У неким стратешким документима у области животне средине у БиХ се експлицитно спомињу преузете обавезе у погледу перспективе ГЕСЕП-а и захтјеви који произилазе из међународних споразума. На примјер, у Националном плану имплементације Штокхолмске конвенције у (ГЕФ и УНИДО, 2015) БиХ се спомињу Смјернице Организације за индустријски развој Уједињених нација у смислу укључивања питања равноправности и интеграције родних питања у планове спровођења у вези са постојаним органским загађивачима (УНЕП, 2012). У Стратегији и Акционом плану за заштиту биолошке разноврсности у БиХ се позива на циљ бр.16 из Аичија и праведну расподелу користи које произилазе из коришћење генетских ресурса (УНЕП, 2016).

4 БиХ се састоји из два ентитета: Федерације Босне и Херцеговине (ФБиХ), са 10 кантона, и Републике Српске (РС). Уставом БиХ успостављен је и Брчко дистрикт (БД), који представља засебну административно-управна јединица БиХ.

Жена и дијете носе заштитне маске због загађености зрака. Аутор фотографије: Phynart tudio, GettyImages

равноправности полова у Босни и Херцеговини⁵, 2010). У више докумената политика о питањима ГЕСЕП-а као што су Гендер акциони план БиХ (Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине 2018)⁶, Стратегија за унапређење положаја жена у руралним подручјима Републике Српске (РС)⁷ и Стратегија БиХ за рјешавање проблема Рома/киња (Министарство за људска права и избјеглице БиХ, 2005), наглашена је међусобна повезаност са питањима животне средине.⁸

5 Службени гласник БиХ, бр. 32/10

6 У ГАП-у се наводи да су дјеца, старија лица, жене и инвалидна лица посебно угрожена у ситуацијама природних несрећа (Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, 2018).

7 У Стратегији се пољопривреда, еколошки развој и очување природних ресурса наводе као неки од кључних приоритета.

8 У Стратегији БиХ за рјешавање проблема Рома/киња БиХ су наглашене могућности за запошљавање ромске популације и формирање и успјешно дјеловање фирми у области сакупљања и прераде секундарних сировина, чишћења јавних површина, других садржаја у сфери заштите природе и човјекове околине и пољопривредне дјелатности мањег обима и друге пословне могућности за ромску популацију (Министарство за људска права и избјеглице БиХ, 2005)

Овај извјештај је заснован на прегледу примарних и секундарних извора, укључујући базе података међународних организација, стручне радове, сиву литературу о животnoj средини, као и литературу о питањима једнакости и сиромаштва. Анализа је ограничена важним факторима као што су недостатак новијих података о животnoj средини и утицају животне средине на здравље у БиХ, исцјепканост релевантних информација по различитим изворима. Зато се не може сматрати да је анализа исцрпна. У ствари, циљ је да се нагласе неки од најважнијих начина повезаности између питања животне средине и питања родне равноправности, друштвене једнакости и сиромаштва у општем смислу, као и у контексту БиХ. Раположиве информације нису биле довољне за диференцијалну анализу на нивоу ентитета/дистрикта.

Наставак извјештаја садржи кратак приказ главних изазова у погледу ГЕСЕП-а у БиХ, као и појашњење различитих начина међусобне повезаности изазова у области животне средине и ГЕСЕП-а користећи илустративне примјере из контекста БиХ. Посљедњи дио извјештаја приказује кључне импликације интеракције између ГЕСЕП-а и питања животне средине у БиХ на нивоу политика.

Родна равноправност, друштвена једнакост и сиромаштво у БиХ

У овом дијелу документа су описани неки од најважнијих изазова из перспективе ГЕСЕП-а у БиХ. Без исцрпне анализе, у тексту су издвојене групе становништва погођене следећим проблемима:

1. недостатак родне равноправности – ситуација у којој жене и мушкарци, дјевојчице и дјечаци немају једнака права, одговорности и могућности (Сида, 2016),
2. ограничена друштвена једнакост – што подразумева не само неједнаке могућности, него и неправедне исходе за мушкарце и жене и лица из различитих слојева друштва, различитих етничких група, националности и сл. (Давис и др., 2016),
3. проблем вишедимензионалног сиромаштва, наиме недостатак средстава, овлаштења, права гласа, могућности и избора, те људске безбједности (Сида, 2019).

Ово је важно за израду политика животне средине, зато што подгрупе становништва у неповољном друштвеном положају могу да буду подложније еколошким ризицима, односно могу да буду у ситуацији да допринесу рјешавању проблема у животnoj средини на основу посебног знања и искуства које посједују.

Друштвено-економски и институционални контекст

БиХ је у раној фази успостављања функционалне тржишне економије и суочава се са многим проблемима у овом процесу. Недостаци су присутни у пословном окружењу, области владавине права, надзорним и регулаторним институцијама, а међу проблемима с којима се суочава су и масовни одлазак образованих кадрова „браин драин“⁹ и висока стопа незапослености (Европска комисија, 2020). Ниво сиромаштва је релативно висок, уз (све већу) неједнакост прихода, у поређењу са просјеком у Европској унији. (Обрадовић и др., 2019). У 2010. години је више од половине становништва у БиХ било под ризиком сиромаштва или социјалне искључености, а нема значајнијих показатеља да је од тада дошло до примјетног побољшања (УНИЦЕФ, 2020). Економска криза изазвана пандемијом вируса КОВИД-19 довела је до наглог смањења привредних дјелатности и очигледног погоршања на тржишту

⁹ Термин „brain drain“ односи се на масовно исељавање високо образованих кадрова у односу на преостало становништво.

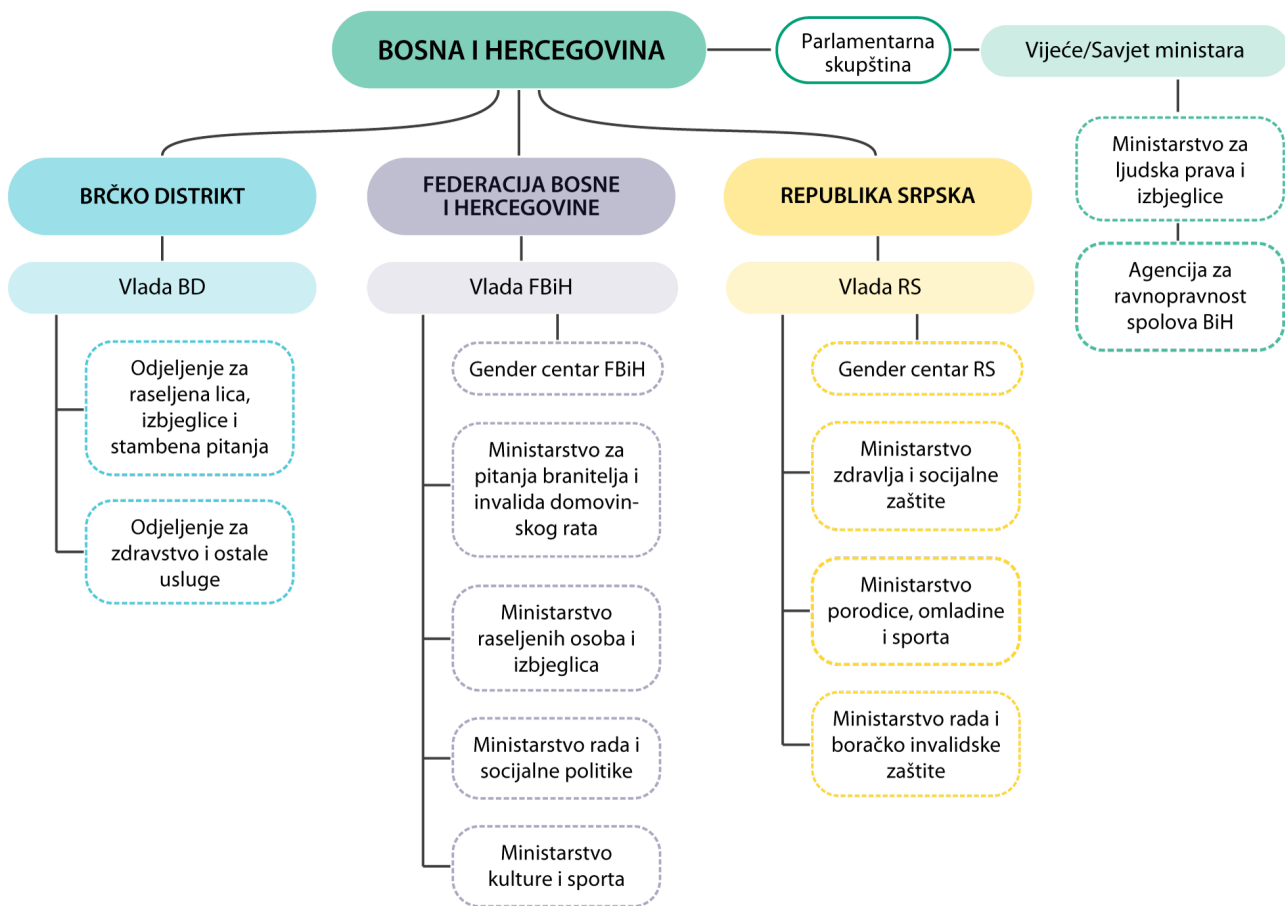
рада (Европска комисија, 2020). Уз то је додатно нагласила и продубила постојеће неједнакости, као што су неједнака расподела послова у вези са бригом о другим члановима/цама домаћинства и осталим пословима у домаћинству између жена и мушкараца, те неједнак приступ здравственим и образовним услугама (УНИЦЕФ и УНДП, 2021).

БиХ је ратификовала све најважније европске и међународне конвенције о људским правима (види Прилог 2). Међутим, упркос чињеници да углавном постоје закони и институције у области забране дискриминације, родне равноправности, права „мањина“, те социјалне политике (види Прилог 3), изостаје њихово ефикасно спровођење (Европска комисија, 2019б). И даље су изразито присутни дискриминација и укоријењени негативни стереотипи у односу на Роме/киње и групе које су мањина у својим заједницама, као што су повратници/е, вјерске мањине и мигранти/це, као и дискриминација на основу сексуалног одређења или идентитета (Мисија ОЕБС-а у Босни и Херцеговини, 2020).

Сложена политичка и институционална структура БиХ може да појача дискриминацију грађана/ки, што води израженијим неједнакостима и продубљује осјећај друштвене неједнакости. У оквиру напора на остваривању чланства у ЕУ, БиХ је још увијек у раној фази испуњавања критеријума за чланство у погледу стабилности институција које су гарант владавине права, поштивања људских права и заштите мањина.¹⁰ Поред тога, сложени процеси одлучивања и институционална рјешења ометају процес израде свеобухватних цјелодржавних стратегија развоја.

Закон о равноправности полова БиХ, који је први пут донесен 2003. године, а затим измијењен и допуњен 2009. и 2010. године, постао је најважнији инструмент за јачање свијести о питањима родне равноправности и увео начело родне равноправности у јавне политике и прописе. Овим законом, који је први закон ове врсте донесен на подручју југоисточне Европе, се уређује, јача и штити родна равноправност. Доношење закона и успостављање институција надлежних за рјешавање проблема родне неједнакости у БиХ покренуто је

¹⁰ У последњем Мишљењу Комисије о захтјеву Босне и Херцеговине за чланство у Европској унији наглашено је да је остало још 128 прихваћених препорука из Универзалног периодичног прегледа УН-а из 2014. које БиХ треба да спроведе (у погледу признавања једнакости свих грађана/ки, сузбијања дискриминације мањина и родно заснованог насиља) (Европска комисија, 2019б).

Слика 1 Шематски приказ свих институција у области ГЕСЕП-а у БиХ

спровођењем међународних конвенција и инструмената сарадње, као што су Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена, Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода, Резолуција Вијећа сигурности 1325 „Жене, мир и сигурност“ и препоруке Миленијумског самита Уједињених нација. Тако Устави БиХ, Федерације БиХ (ФБиХ) и Републике Српске (РС) садрже начело забране дискриминације на основу родне припадности, с тим што је Конвенција о укидању свих облика дискриминације над женама чак интегрисана у текст Устава ФБиХ као саставни дио овог акта (Агановић и др., 2015; Бакшић, Муфтић и Грубешкић, 2012).

У БиХ постоје Агенција за равноправност полова (у оквиру Министарства за људска права и изbjеглице у БиХ), која је основана 2004, као и два Гендер центра на нивоу ентитета, који постоје од 2000. у ФБиХ, а од 2001. године у РС (види слику 1 у наставку на којој је приказан институционални оквир за питања ГЕСЕП-а у БиХ). Ове институције имају заједничку надлежност за планирање и реализацију активности на интеграцији родне равноправности. На примјер, један од циљева важећег Гендер акциони план БиХ (Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, 2018), између осталог, је постизање једнаке родне заступљености у доношењу одлука и креирању политика на свим нивоима власти у БиХ, „елиминисање дискриминације на основу пола у раду, запошљавању и на тржишту рада те обезбјеђивање једнаких могућности женама и мушкарцима у приступу економским ресурсима,

укључујући и смањење сиромаштва путем нових макроекономских и развојних стратегија“ (стр. 28.), и „побољшање здравственог стања жена и мушкараца захваљујући једноставнијем и ефикаснијем приступу информацијама и здравственим установама“ (стр. 35.)

Вишедимензионалне неједнакости

У Оквирној стратегији БиХ (Дирекција за економско планирање, 2015) издвојене су слjedeће групе у неповољном положају: дјеца, жене, млади, старија лица, лица са инвалидитетом, Роми/киње, те изbjеглице и расељене лица. Важно је напоменути да дјеца, жене, млади, старија лица, лица са инвалидитетом, Роми/киње немају једнодимензионалан идентитет. Све ове групе имају више идентитета који су промјениви и међусобно се преплићу. На примјер, жена може бити старија или млађа, сиромашна или имућна, Ромкиња или припадница неког другог народа. Различите друштвене разлике (као што различит пол, припадност етничкој групи, географски положај, старосна доб и сл.) у комбинацији са формалним правилима (као што су закони и подзаконски акти) и неформалним нормама (као што су традиције и вриједности) у великој мјери одређују осјетљивост и отпорност на еколошке изазове у БиХ. Зато је, с циљем избјегавања генерализација, потребно да се уваже ови вишеструки идентитети који се међусобно преплићу.

Нажалост, доступне информације о интеракцијама између родне равноправности, друштвене једнакости и

сиромаштва и еколошких изазова у БиХ нису довољне за тако исцрпну процјену. У анализи која је спроведена у овом извјештају су зато коришћене одређене генерализације, које би се могле конкретизовати додатним студијама

Родна припадност и сексуалност

У БиХ су родна неравноправност и друштвена неједнакост присутне у многим областима у којима формална и неформална правила и норме стварају хијерархију моћи, која истовремено обезбјеђује и ограничава могућности за различите групе становништва. У друштву БиХ превладавају конзервативне и патријархалне вриједности, а већина мушкараца и жена је у истраживању изразила традиционално схватање родних улога (Свјетска банка и др., 2015). Упркос побољшањима која су у протеклој деценији забиљежена у погледу приступа образовању и учешћа у радној снази, још увијек су присутне разлике у учешћу у привредном и политичком животу (Абаз и Хацић, 2020; Кадрибашић и др., 2020).

Многе жене исто тако немају једнаке могућности привређивања као мушкараци. БиХ је испод свјетског просјека у смислу ограниченог приступа производним и финансијским средствима (ОЕЦД, 2020). БиХ је на 115. мјесту на Глобалном индексу родних разлика 2021. у погледу „Учешћа и могућности на плану привређивања“ (Свјетски економски форум, 2021). Традиционалне патријархалне друштвене норме ограничавају њихове могућности запошљавања на тржишту рада (у смислу уласка на тржиште, плате, напредовања у каријери и врсте радног мјеста), њихове предузетничке перспективе и приступ вишим позицијама у систему одлучивања (Мисија ОЕБС-а у Босни и Херцеговини, 2020; Свјетска банка и др., 2015). На примјер, у БиХ преко 40% жена имају мања примања од њихових мушких партнера, док само 13% жена у хетеросексуалним везама имају већи приход од свог партнера (Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, 2020). Трошкови ових неједнакости у учешћу радне снаге износе око 16% бруто националног дохотка (Тајгнир и Куберес, 2015).

Најважнији узроци овог проблема су патријархално схватање родних улога, родно заснована сегрегација тржишта рада, неједнака расподела дужности у породици и недовољно развијене услуге бриге за дјецу и старце (Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, 2018). Поред тога су присутне платне разлике у плаћеним и неплаћеним пословима, будући да у преко 90% хетеросексуалних партнерских заједница у БиХ, све или већину кућанских послова обављају жене (Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, 2020). Жене такође проводе пет пута више времена у обављању рутинских послова у домаћинству него њихови мушки партнери, док старије или мање образоване жене проводе више времена у обављању кућанских послова и других породичних обавеза, укључујући бригу о дјечи (Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, 2020).

Конзервативне и патријархалне вриједности огледају се и у доминацији мушкараца на положајима на којима се доноси одлуке у БиХ. Удио мушкараца на руководећим мјестима је виши од удјела жена. У 2019. години је на примјер постотак мушкараца на мјесту

челника политичких институција био 82,5% (Агенција за статистику БиХ, 2020). Учешће жена у јавном животу и одлучивању, као и заступљеност жена у политици и даље су неадекватни, са изузетком правосудног система (Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, 2018). БиХ је заузимала 45. мјесто на Глобалном индексу родних разлика на основу „политичких овлаштења“ (Свјетски економски форум, 2021). Поред тога је у БиХ широко распрострањено родно засновано насиље (ОЕБС, 2019). Жене које су сиромашне, интерно расељене, Ромкиње или жене које живе у руралним срединама су у нарочито неповољном положају (Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, 2018; Свјетска банка и др., 2015).

Истополни бракови и даље су изложени дискриминацији; њихова социјална и економска права, укључујући право на породични живот, нису уређена законом (Европска комисија, 2019а). Иако је у погледу слободе и подршке ЛГБТИ лицима (лезбејке, хомосексуалци, бисексуалне, трансродне и интерсексуалне лица) у 2019. години забиљежен одређени напредак, нарочито након усвајања Гендер акционог плана у Кантону Сарајево који уважава ЛГБТИ лица, многи проблеми су остали неријешени. У ствари, присутни су недостаци у смислу утврђивања кривичне одговорности за подстицање насиља и насиље над ЛГБТИ лицима (лезбејке, хомосексуалци, бисексуалне, трансродне и интерсексуалне лица), законско уређивање слободе окупљања и говора мржње, као и законска заштита за угрожене мигранте/ице и азиланте/киње који/е припадају заједници ЛГБТИ лица у БиХ (Пандуревић и др., 2020).

Посебно су маргинализоване интерсексуална и трансродна лица, будући да трансродна лица „често пријављују дискриминацију, инциденте или злочине из мржње засноване на родном идентитету, говор мржње и вербалне нападе, вршњачко или насиље у породици“ док су интерсексуална лица још увијек невидљива у смислу законских рјешења (Пандуревић и др., 2018, стр. 48). Закон о равноправности полова не садржи ниједан члан који се тиче интерсексуалних или трансродних лица. Законом о забрани дискриминације, који је усвојен 2009. године, забрањује се дискриминација трансродних лица, а у неколико измјена и допуна из 2016. године је наложена забрана дискриминације засноване на полним карактеристикама, што је кључни корак у заштити људских права трансродних лица. Међутим, у пракси права трансродних и интерсексуалних лица у БиХ још увијек нису довољно заштићена (Пандуревић и др., 2020). Тако је на примјер право на самоопредјељење (у овом случају у погледу одређивања рода или родног идентитета) ограничено или онемогућено постојећим законским рјешењима и праксама (Исић, 2018).

Ромска мањина

Роми су у најнеповољнијем положају и најугроженија мањина у БиХ (Европска комисија, 2019). Ромска популација, а посебно Ромкиње, суочавају се са искључивањем из друштва и дискриминацијом у многим областима као што су запошљавање, образовање, стамбено збрињавање и приступ здравственим услугама (Мисија ОЕБС-а у Босни и Херцеговини, 2020). Роми/киње обично имају могућност запошљавања у неформалном сектору, углавном у сектору отпада (Европска комисија, 2019).

Слика 3 – Лица са ограниченом покретљивошћу у спортским активностима. Аутор фотографије: FatCamera, GettyImages

Упркос напретку оствареном у новије вријеме, велики број Рома/киња у централној и источној Европи живе у неформалним насељима, на периферији мањих градова, гдје обично нису задовољене ни најосновније еколошке потребе, као што су снабдијевање водом, адекватна санитарна инфраструктура, односно одвоз отпада, те су зато осјетљивији на природне несреће (Хајдегер и Визе, 2020). Такође су им веома често ускраћени приступ информацијама и право на учешће у доношењу одлука о питањима животне средине која утичу на њихов живот (Хајдегер и Визе, 2020).

Лица са инвалидитетом

У 2013. години су у оквиру Пописа у БиХ прикупљени подаци о инвалидитету у БиХ.¹¹ Утврђено је да 8% становништва живи са најмање једним инвалидитетом, од чега су 55% жене, а 45% мушкарци (Агенција за статистику Босне и Херцеговине, 2018).¹² Попис је уважио шест врста инвалидитета, у погледу вида (1,48% становништва БиХ), слуха (0,61%), кретања (2,75%), памћења и концентрације (0,25%), облачења и одржавања хигијене (0,04%) и комуникације, тј. могућности размјене информација или идеја са другим лицима (0,08%). Постотак становништва БиХ које има више од једног инвалидитета је 3,12%. Попис је такође показао да је међу становништвом млађим од 15 година мање од 1% особа са инвалидитетом (од тога су 58% дјечаца, а 42% дјевојчице). Готово 30%

¹¹ Ове цифре треба читати с резервом, будући да се не односе на „инвалидитет“ у традиционалном медицинском смислу, већ показују број лица са функционалним ограничењима (УНИЦЕФ, 2017а).

¹² Попис обухвата податке разврстане према инвалидском статусу, полу, старосној доби, општини и врсти насеља, али ове информације још нису доступне.

становништва старосне доби преко 65 године су лица са инвалидитетом (од тога су 35% мушкарци, а 65% жене). Такође је забиљежен нешто већи постотак становништва са најмање једним инвалидитетом у неурбаним срединама (8,8%) у односу на урбане средине (7,7%).

У бх. друштву су лица са инвалидитетом неријетко искључене из привредног и друштвеног живота, што је још израженије код становништва из руралних средина или жена са инвалидитетом (Европска комисија, 2019). Лица са инвалидитетом се суочавају са дискриминацијом у приступу образовању, запошљавању, социјалној и здравственој заштити (Мисија ОЕБС-а у у Босни и Херцеговини, 2020). Подршка јавних структура овој групи је веома ограничена и у различитој мјери раположива у зависности од поријекла инвалидитета, с тим што се ратним војним инвалидима даје предност у односу на остала лица са инвалидитетом (Институција омбудсмана за људска права Босне и Херцеговине, 2019). Због лоше инфраструктуре и застарјелог начина пројектовања, лица са инвалидитетом се још увијек суочавају са препрекама у приступу јавним установама (Европска комисија, 2019).

Старосна доб

Старосна доб такође може бити фактор друштвене неједнакости. На примјер, дјеца су више изложена сиромаштву¹³ у односу на одрасле. У 2011. години је утврђено да се 30,6% младих у БиХ суочава са потрошачким сиромаштвом, у односу на 23,4% укупног становништва. Поред тога су и даље присутне значајне

¹³ За овај показатељ је кориштена цифра апсолутне границе сиромаштва мјесечне потрошње у износу од 238 КМ по глави становништва коју је утврдила Агенција за статистику Босне и Херцеговине (Фероне и Чзен, 2015).

Слика 4 – Старија жена у колицима, у Сарајеву, БиХ. Аутор фотографије: Јасмин Мердан, GettyImages

разлике у погледу права дјетета, нарочито када је ријеч о дјечи из ромских заједница и другој дјечи која су у неповољном положају због родне припадности, инвалидитета, старосне доби и мјеста становања (УНИЦЕФ 2020). Подаци из Проширене анкете о буџету домаћинства из 2011. године су показали да је око три четвртине дјеце старосне доби од 5 до 15 година погођено најмање једном димензијом сиромаштва¹⁴, а више од петине дјеце се суочавају са три или више димензија сиромаштва. Грађани/ке старије животне доби такође се могу сматрати угроженим због њихових посебних потреба и зависности од помоћи других, с тим што су жене у тежем положају, јер обично имају мање пензије (Папић и Фетахагић, 2019).

Повратници/е и мигранти/це

Међу остале маргинализоване групе спадају и повратници/е, који/е имају ограничена права у погледу приступа тржишту рада, социјалним накнадама и здравственој заштити (Комисија за елиминацију расне дискриминације, 2018). Пописом у БиХ 2013. године, у оквиру којег су прикупљени подаци о повратницима/цама, утврђено је да је током рата у периоду 1992.-1995. земљу напустило 450.000 људи, а да се вратило 70% њих, с тим што се 24% вратило на друго мјесто у БиХ, а мање од 2% је остало у живјети у другим земљама.¹⁵

¹⁴ Студијом су обухваћене следеће ставке: исхрана, одјећа, едукативна средства, слободно вријеме, учешће у друштву, приступ информацијама и стамбено збрињавање (Фероне и Чзен, 2015).

¹⁵ Пописом је такође утврђено да нема података о ситуацији у погледу 3,3% избјеглица које су напустиле земљу током рата.

И мигранти/це спадају међу лица у неповољном положају у БиХ. Након затварања миграционе руте кроз Србију и Мађарску у 2016. и 2017. години, БиХ је постала транзитна рута за мигранте/ице који се крећу према земљама западне Европе (Мисија ОЕБС-а у Босни и Херцеговини, 2018). Број миграната/тица који улазе у БиХ значајно је порастао у 2018. и 2019. години, са 24.000 односно 29.000 пријављених долазака (АЦАПС, 2021). У 2020. години је у БиХ било око 8.700 азиланата/тица и миграната/тица, од којих четвртина њих нису имали/е формални смјештај (АЦАПС, 2021). Готово 20% лица која се крећу на територији БиХ су дјеца, а више од трећина њих су дјеца без пратње (Станичек, 2019). Мигранти/це често имају ограничен приступ одговарајућем смјештају, здравственој заштити и образовању (УНХЦР, 2018).

Вишедимензионално сиромаштво

Најновији званични подаци показују да је стопа сиромаштва¹⁶ у БиХ 16.9%, с тим што је рурално становништво у неповољнијој ситуацији (19%) него становништво у урбаним срединама (12%) (Анкета о буџету домаћинства БиХ, 2015). Поред тога, за готово половину становништва се може рећи да је под ризиком од сиромаштва и социјалне искључености (Церијани и Руђери Ладерчи, 2015). Постотак дјеце је још већи, будући да је готово трећина дјеце старосне доби између 5 и 15 година суочено са ризиком од сиромаштва (Европска комисија, 2019). Ова ситуација је посебно

¹⁶ Релативна граница сиромаштва постављена је на 60% средње вриједности еквивалентног расположивог дохотка свих домаћинстава. За израчунавање еквивалентног расположивог дохотка домаћинства је кориштена модификована ОЕЦД скала еквиваленције.

тешка за дјецу са потешкоћама, Роме/киње и дјецу из других мањина, као и дјецу из домаћинства у којима су хранитељице жене (Европска комисија, 2019; УНИЦЕФ, 2020). Сиromаштво је релативно присутније међу старијим лицима, посебно у руралним срединама (Босна и Херцеговина, 2017).

Немогућност запошљавања представља главни разлог неимаштине. У 2019. години је стопа незапослености била 15.7%, уз већи проценат незапослености међу младима, 37.9%, и удио запослених у неформалном сектору од 23% (ИЛОСТАТ, 2020). Уз то, сама чињеница да особа има посао не значи нужно бијег од сиromаштва: процијенењено је да је у 2015. години стопа сиromашних међу запосленим лицима била 24.5% због ниских плата, слабог интензитета рада и неисплаћених плата (Обрадовић и др., 2019). Као и у многим другим земљама широм свијета, жене у БиХ чине већину радне снаге у непољопривредном неформалном сектору (Анкета о буџету домаћинства БиХ, 2015).

У БиХ су такође присутни недостаци у образовном и здравственом систему које доприносе вишедимензионалном сиromаштву¹⁷ и угрожавају будућност грађана/ки БиХ. Док је стопа уписа у школе релативно висока, исходи учења у БиХ су лошији него у ЕУ и другим земљама у регији, систем образовања је неусклађен са потребама тржишта рада и већи дио становништва у неповољном положају (као што су припадници/е националних мањина, сиromашни и становници/становнице из руралних подручја који желе студирати) немају једнак приступ систему образовања (Свјетска банка, 2019). Слично томе, упркос унапређењу здравственог система у БиХ, и даље су присутни проблеми као што су дискриминација мањина и угроженог становништва, те корупција (Европска комисија, 2019).

Проблеми из перспективе ГЕСЕП-а који су наглашени у овом поглављу доводе до тога да је притисак одређених група на животну средину већи или обратно, негативан утицај проблема у животној средини, као што су загађеност, климатске промјене и еколошке катастрофе, више погађа ове групе. Норме и правила у

вези са аспектима ГЕСЕП-а, како формална тако и она неформална, такође утичу на расподјелу природних ресурса и потенцијал који различите групе имају на располагању за прилагођавање и рјешавање проблема у животној средини. Ова динамика је исцрпније описана у сљедећем дијелу текста.

¹⁷ Вишедимензионално сиromаштво не подразумејева само недостатак материјалних средстава. Оно обухвата четири међусобно повезане димензије: средства, могућности и избор, овлаштење и глас, као и безбједност људи (Сида, 2017).

Везе између ГЕСЕП-а и питања животне средине у БиХ

Уколико животну средину посматрамо кроз објектив ГЕСЕП-а, постављају се сљедећа питања:

- Како сиромаштво, одсуство родне равноправности и друштвене једнакости доприносе изазовима у животnoj средини (као што су загађеност и климатске промјене)?
- Како изазови у животnoj средини утичу на родну равноправност, друштвену једнакост и сиромаштво?
- Колико је равноправна расподјела природних ресурса?
- Које групе у друштву су најугроженије или имају посебне потребе у погледу животне средине и зашто?
- Какав посебан потенцијал имају различите групе у друштву и у којој мјери се он може искористити за унапређење животне средине?
- Шта су то дистрибутивни утицаји политике животне средине?

У овом дијелу појашњавамо различите начине међусобне повезаности изазова у животnoj средини и у области ГЕСЕП-а и нудимо илустративне примјере из контекста БиХ. Наведени проблеми у БиХ нису исцрпно описани. Више информација можете наћи у серији тематских чланака уз овај извјештај. Поред тога, расположиве информације за БиХ засада нису довољне за исцрпну анализу међусобне повезаности. Стога за потребе илустрације можемо навести само неколико примјера који поткрепљују ову међуповезаност.

Друштвена неједнакост и сиромаштво могу да допринесу погоршању проблема у животnoj средини. У БиХ, на примјер, домаћинства у економски неповољном положају чешће користе јефтина горива са високим садржајем загађујућих твари (УНЕП, 2013), што доприноси загађености ваздуха. Грађани/ке са нижим приходима такође чешће возе старија возила са већим степеном емисија, или се насељавају у подручјима која нису планирана за стамбена насеља (УН у Босни и Херцеговини, 2017; Свјетска банка, 2019). Сиромаштво може да додатно отежа проблеме у области управљања отпадом у БиХ, будући да ограничава могућност домаћинства да плаћају накнаде за збрињавања отпада, због чега онда надлежни органи зазиру од повећања накнада из политичких разлога (види Ионкова, 2019).

С друге стране, загађеност и промјене у околини много теже погађају групе у неповољном друштвеном положају, што додатно учвршћује постојеће неједнакости (Ганцлебен и Казмирчак, 2020; Ислам

и Винкел, 2015). На примјер, посљедице загађености на здравље, чешће погађају лица из средина с нижим примањима, зато што више њих живи у загађеним подручјима, а у већем броју случајева имају отежан приступ адекватним здравственим услугама (Европска агенција за животну средину, 2018), што може умањити радну способност и способност учења (УНДП, 2011; Чанг и др., 2018), те тиме ограничити могућност остваривања бољих услова живота путем образовања и запошљавања.

Слично томе, најсиромашније становништво је у правилу осјетљивије на природне несреће као што су поплаве и суше. С обзиром да често живе у подручјима под ризиком од поплава, обично зависе од пољопривредне производње и/или нису у ситуацији да своје куће санирају и прилагоде порасту температура (Европска агенција за животну средину, 2020; Хајдегер и Визе, 2020; УН Вомен, објављивање у току). Ове околности могу довести до екстремног сиромаштва, или их чак заробити у том стању (Хајдегер и Визе, 2020). У протеклим деценијама се земља суочила са екстремним несрећама изазваним климатским промјенама као што су тешке суше, које су узроковале значајне губитке у пољопривредној производњи и шумске пожаре (Попов и др., 2019). Разорне поплаве које су 2014. године погодиле БиХ и 1,5 милиона становника/ца (што је готово 39% становништва) и приморале на расељавање 90.000 становника/ца (УСАИД, 2016), показале су да несреће најтеже погађају становништво чија егзистенција зависи од неформалног привређивања, које у највећој мјери чине жене (УН Вомен, објављивање у току).

Расподјела приступа и власништва у односу на природне ресурсе

Друштвене норме утичу на приступ природним ресурсима и њихову контролу. Ове норме продубљују неједнакости у погледу власништва над земљиштем. На примјер, иако је законима БиХ прописано да су жене и мушкарци равноправни у погледу права на својину и да сва дјеца, без обзира на њихов пол, имају једнако право наслеђивања земљишта, у пракси се због локалних обичаја и традиција у погледу власништва даје предност мушкарцима (АГЕ БиХ, 2014; Свјетска банка и др., 2015). У БиХ је у периоду између 2003. и 2013. године око 70% земљишта непрекидно било у власништву мушкараца (Свјетска банка и др., 2015). Само 3% приватних шумовласника/ца у БиХ су жене (Авдибеговић и др., 2015). Међутим, забиљежен је одређени напредак с тим у вези, што показује већи број жена које су пријављене као водитељице породичних пољопривредних добара (од 10% у 2016. години до 18% тренутно) (ФАО и УН Вомен, објављивање у току). Ово је важно, зато што је обезбјеђено право својине над земљиштем од пресудног значаја за економско оснаживање жена, сигурност хране, остваривање прихода, приступ кредитним средствима и начин остваривања уштеда за будуће потребе (Сида, 2015).

Недостатак приступа и власништва над природним добрима је проблем који је широко распрострањен код других група у неповољном положају. На примјер, приступ исправној води за пиће је у БиХ неравнојерно распоређен, будући да становништво које живи у руралним срединама чешће нема приступ води (УНДП, 2013б). Други примјер су Роми/киње, који такође имају ограничена права власништва над земљиштем. Многи/е Роми/киње живе у неформалним насељима и немају формално обезбјеђена права на некретнине због чега су изложени/е присилним деложацијама (Хајдегер и Визе, 2020; ОЕБС-ов Уред за демократске институције и људска права, 2014). Због тога такође имају отежан приступ исправној води за пиће и другим основним услугама, укључујући санитарне и услуге прикупљања отпада (Хајдегер и Визе, 2020; ОЕБС-ов Уред за демократске институције и људска права, 2014). У ствари, стопа приступа текућој води међу маргинализованим ромским заједницама у БиХ је међу највишим на Западном Балкану, па ипак је нижа у односу на сусједна домаћинства осталог становништва (УНДП, 2018). Ниска примања такође су ограничавајући фактор у смислу могућности ромских домаћинстава да плаћају услуге и опрему за домаћинство, што додатно погоршава њихове лоше услове становања (Министарство за људска права и избјеглице БиХ, 2017). Ограничен приступ основним услугама отежава стицање људског капитала међу Ромима/кињама (као што су знање, вјештине и искуство) укључујући здрав развој дјете и успјех у школи и похађање наставе (Робахо-Абрил и Милан, 2019).

Угрожене групе и изазови у животnoj средини

Неке подгрупе становништва, као што су лица старије животне доби, болесни, труднице и заједнице у стању социјалне потребе, посебно су осјетљиве на загађеност и еколошке несреће, зато што су више изложене, имају мање ресурса да се носе с овим проблемима. У

неким случајевима, њихово тијело другачије реагује на изложеност него што је то случај са осталим становништвом (Европска агенција за животну средину, 2020). На примјер, жене, фетуси, дојенчад и дјеца су посебно осјетљиви на опасне хемикалије због физиолошких разлога. (УНДП, 2011). Међутим, различит степен изложености и осјетљивости на проблеме у животnoj средини је исто тако у великој мјери последица друштвено-економског статуса. На примјер, разорне поплаве које су у 2014. години погодиле БиХ показале су да се у правилу утицај несрећа на егзистенцију највише осјети у сектору неформалне економије¹⁸, гдје жене чине већину радне снаге (УН Вомен, објављивање у току).

Фактори као што су услови живота, занимање и улоге у домаћинству, те друштвена маргинализација, могу да повећају ризик од изложености загађености хемикалијама (ГЕФ и УНИДО, 2015; Хајдегер и Визе, 2020). На примјер, лица која раде на депонијама опасног отпада, ватрогасци, грађевински радници, лица која раде на поправкама и замјени кондензатора и трафо станица, те лица запослена у металопрерађивачкој индустрији или лица која раде са грађевинским материјалима су у већој мјери изложена хемикалијама на радном мјесту. Због постојећих родних норми, многе од ових послова традиционално обављају мушкарци. Још један примјер је неформално сакупљање компоненти из отпада, који често обављају Роми/киње, будући да многи немају приступ формалним могућностима запошљавања услјед недостатка вјештина и искључености с тржиште рада (Робахо-Абрил и Милан, 2019). Истовремено су родне норме заслужне што су жене у већој мјери изложене хемикалијама на својим радним мјестима (нпр. ако раде у здравственом сектору), као и у својим домовима приликом одржавања чистоће у стамбеном простору или коришћења производа за уљепшавање (ГЕФ и УНИДО, 2015; УНДП, 2011).

Загађеност ваздуха је још једна област у којој се јављају разлике у осјетљивости и утицају на здравље. У БиХ се често биљеже вриједности загађености ваздуха које су много више од стандарда које су прописале Свјетска здравствена организација, ЕУ као и домаће институције, а узрок су највише стопе морталитета¹⁹ узроковане загађеним ваздухом на свијету (Европска комисија, 2019). Као и у остатку Европе, одређене друштвене групе су посебно изложене опасности од штетних утицаја на здравље, као што су “лица лошијег друштвено-економског статуса” која обично живе, раде и иду у школе у мјестима гдје је квалитет ваздуха лош” (Европска агенција за животну средину, 2020, стр. 63). Сматра се да су Роми/киње и лица која живе у избјегличким камповима такође посебно изложена, јер

¹⁸ Неформална економија су „све привредне дјелатности које обављају радници/це и привредне јединице које, прама закону или пракси, нису обухваћене или су недовољно обухваћене формалним рјешењима“. Предузећа у неформалном сектору нису прописно регистрована и „у власништву су појединих чланова/ца домаћинства или више чланова/ца једног или неколико домаћинстава. У правилу их карактеришу лоша организација, мањи обим и слабо уређена или непостојећа подјела рада, као фактори производње.“ (ОЕЦД и ИЛО, 2019., стр. 155).

¹⁹ Према извјештају СЗО-а је у 2012. години забиљежено 223,6 смртних случајева услјед загађености ваздуха на 100.000 становника.

је загађеност ваздуха најчешће повезана са стамбеним објектима лошег квалитета и привременим насељима (Николоски и Марни, 2018; Свјетска банка, 2019). Сиромаштво, с друге стране, може да додатно погорша негативан утицај загађености ваздуха на здравље, због отежаног приступа информацијама и средствима за здравствену заштиту (Свјетска банка, 2019). Дјеца и старије лица су посебно изложени ризику због физиолошких фактора (Бешлагић и др. 2019; УНЕП, 2018; УНИЦЕФ, 2020).

Просторна сегрегација Рома/киња појачава њихову изложеност загађењу и природним несрећама, јер често живе, односно раде на загађеним локацијама са деградираном околином, или у подручјима која су подложна еколошким несрећама, као што су поплаве (Хајдегер и Визе, 2020). Заједнице Рома/киња широм Европе често немају приступ основним услугама (као што су текућа вода за пиће, санитарни уређаји и одвоз отпада (Хајдегер и Визе, 2020). Епизода разорних поплава и клизишта је, на примјер, тешко погодила интерно расељене лица (ИРЛ) која већ дуго имају статус расељених лица, укључујући многе Роме/киње који имају овај статус, који су основали насеља на слободном земљишту подложном поплавама и клизиштима (Турнер, 2015).

Поплаве из 2014. су исто тако показале јединствену угроженост лица са инвалидитетом када је ријеч о природним несрећама у БиХ. Лица са инвалидитетом у Добоју и Бијељини су тешко погођена овим поплавама због непостојања система раног упозоравања и протокола за евакуацију који би уважили њихове потребе. Како лица са инвалидитетом обично живе на првом спрату зграда, многи су услјед поплава остали без смјештаја. Цивилној заштити је био отежан приступ до ових лица, а они су врло тешко могли да дођу до мјеста пружања помоћи.

Укратко, постоји читав низ фактора повезаних са друштвеним околностима, здрављем, понашањем и генетиком који условљавају мањи или већи степен изложености и осјетљивости људи на проблеме у животnoj средини. Поред тога су код група у неповољном положају које су овдје издвојене другачији ангажман и потребе у погледу околине. На примјер, Ромска домаћинства (27%) чешће немају савремене санитарне чворове него што је то случај у домаћинствима осталог становништва (6%) (УНИЦЕФ, 2014), углавном зато што у правилу живе у неформалним насељима у којима се не пружају основне услуге (Канцеларија ОЕБС-а за демократске институције и људска права, 2014). И на примјер, домаћинства Рома/киња која су сиромашнија и мање образована мање користе напредније санитарне уређаје (Бернат, 2015)..

Различити интереси група и могући утицај на начин рјешавања проблема у животnoj средини

Одређене подгрупе становништва такође могу да имају посебан потенцијал да помогну у рјешавању проблема у животnoj средини. Важно је да се, осим утврђивања различитих потреба и осјетљивости у вези са проблемима у животnoj средини, такође препозна, развија и јача потенцијал угрожених група да учину на политике, програме и понашање у области животне

средине и да пружају релевантне информације за њихову израду.

На примјер, као и у другим крајевима Европе (ЕИГЕ, 2017), жене у БиХ обично показују већи интерес и више су мотивисане да се ангажују на рјешавању проблема у животnoj средини у односу на мушкарце (Европска студија вриједности (ЕВС), 2020).²⁰ Истраживања указују на различите факторе који могу да објасне овај тренд, укључујући разлике у социјализацији, при чему се жене уче да брину о другима и да буду друштвено одговорне (Железни и др., 2000). Због традиционалне подјеле улога према половима, жене такође имају одлучујући утицај на аспекте управљања природним ресурсима у домаћинствима и заједницама и њихову набавку (УНДП, 2013). Старије жене у руралним подручјима, на примјер, имају кључну улогу у одрживом коришћењу недрвних шумских производа у БиХ, будући да је сакупљање, припрема и избор воћа за сушење обично њихова одговорност (УНЕП, 2016).

ЕВС такође показује да млађе генерације рјеђе дају предност животnoj средини у односу на материјална добра, независно од пола и висине прихода, као и да је виши ниво образовања повезан с већом спремношћу да се издвоји дио прихода за рјешавање еколошких проблема и да се да предност животnoj средини у односу на материјална добра (ЕВС, 2020). Ово дјелимично може да се објасни високим стопама незапослености међу младима у БиХ, наиме у 2020. је ова стопа била 36,6% (32,5% мушкараца, а 42,8% жена), у поређењу са 15,9% цјелокупне радне снаге (14,1% мушкараца и 18,5% жена) (ИЛОСТАТ, 2020). Неуједначен однос према животnoj средини указује на потребу да информативне кампање и учешће јавности буду боље изнијансирани.

Импликације перспективе ГЕСЕП-а на политику животне средине

Сама политика животне средине може различито утицати на подгрупе становништва. На примјер, политике усмјерене на побољшање квалитета ваздуха, као што је увођење нових стандарда за возила или нових такси за енергију, могу да имају много тежи ефекат на домаћинства са ниским примањима (Маки и Хашчић, 2018; Свјетска банка, 2019). У Сарајеву је због превеликих прекорачења граничних вриједност честичних супстанци на дужи период обустављана настава у школама (УНИЦЕФ, 2017), што се штетно одразило на образовање дјеце. Други примјер су политике усмјерене на већу ефикасност система за управљање отпадом, у којима је дата предност регионалним депонијама и депонијама за више општина, у односу на општинске депоније. У БиХ ће затварање општинских одлагалишта отпада погодити заједница Рома/киња чија егзистенција зависи од сакупљања компоненти из отпада (види Николоски и Марни, 2018). Слично томе, напуштање експлоатације угља и производње електричне енергије засноване на угљу врло вјероватно ће се негативно одразити на

²⁰ Жене се нешто чешће или више слажу са сљедећим изјавама: "Заштити животне средине треба да се да приоритет, чак иако то значи спорији економски раст и губитак неких послова" и "Дала бих дио својих примања кад бих била сигурна да ће новац бити искоришћен за смањење загађености животне средине" (Европска студија вриједности (ЕВС) 2020).

Имаге Мушкарац са псима након поплава. Аутор фотографије: U.S. Army National Guard, Flickr

раднике, домаћинства и заједнице чија егзистенција зависи од ових дјелатности (Свјетска банка, 2018).

Насупрот томе, неке мјере у области животне средине могу олакшати рјешавање проблема из перспективе ГЕСЕП-а. На примјер, унапређење енергетске ефикасности у зградама социјалног становања доприноси ублажавању проблема енергетског сиромаштва и унапређењу добробити маргинализованих домаћинстава (УН у Босни и Херцеговини, 2017; СЗО 2019). Све већа пажња се

посвећује потенцијалу за запошљавање у областима санације животне средине, одрживе пољопривреде, енергија из обновљивих извора и енергетске ефикасности (Хамилтон, 2017). На примјер, у државама Западног Балкана и Централне Азије су реализовани различити пројекти с циљем да се неформални скупљачи/це отпада интегришу у (формални) сектор управљања отпадом (ЕБРД, 2011; ГИЗ, 2018).

Разматрања о политици

Како је описано у претходном дијелу, питања животне средине и ГЕСЕП-а су међусобно повезана на више начина. Проблеми у животnoj средини много теже погађају групе становништва у неповољном друштвеном положају и угрожене групе, што додатно продубљује постојеће неједнакости (Ганцлебен и Казмирчак, 2020). Овим се повећава ризик од неиспуњавања циљева ЕСАП БиХ 2030+, будућих политика животне средине и одрживог развоја. Из тог разлога је од суштинске важности сагледавање перспективе ГЕСЕП-а у политици животне средине и обратно. У овом дијелу су дате почетне спознаје о начину интеграције разматрања перспективе ГЕСЕП-а у креирање политике животне средине, с циљем постизања синергије у рјешавању проблема у животnoj средини и друштвене неједнакости. У Табели 1 је понуђен сажетак ових сазнања.

Прикупљање разврстаних података

Први корак у интеграцији перспективе ГЕСЕП-а у креирање политике животне средине везан је за прикупљање података о еколошким неједнакостима. У БиХ нема новијих података о стању животне средине и генерално о здрављу животне средине. Уз то су информације о диференцијалној угрожености, потребама и средствима повезаним са еколошким изазовима ограничене и расцјепкане по различитим изворима. Из ових разлога је познавање утицаја деградације животне средине на различите групе становништва и њихових потреба веома слабо, што ограничава свеобухватност и ефикасност стратегија. Без података, проблеми остају невидљиви те се тако и не рјешавају у оквиру политике. Стога је важно успоставити одговарајуће матрице за процјену и праћење изложености различитих група природним несрећама и загађености, њихове зависности од екосистемских услуга, опсега и расподјеле енергетског сиромаштва, као и приступа и власништва над природним добрима. Разврстани подаци о утицајима загађености животне средине (ваздух, хемикалије, бука) на људско здравља би се, на примјер, могли ставити у надлежност завода за здравље на нивоу ентитета (види СОЕР, 2013, у погледу загађености ваздуха).

Интеграција питања животне средине и ГЕСЕП-а у све важније планове које доносе надлежне институције

Други кључни корак је боља интеграција циљева, начела и мјера из перспективе ГЕСЕП-а у стратешке документе који се доносе у области животне средине и обратно. У ствари, стратешке и програмске институционалне политике у области животне средине ријетко обухватају родну перспективу и не укључују угрожене групе у планирање и реализацију политика животне средине. С циљем отклањања неједнакости у погледу животне средине, политике животне средине би, уз побољшање услова за цјелокупно становништво, истовремено требале да буду усмјерене и на увођење мјера намијењених за угрожене групе. На примјер, у области ублажавања климатских промјена и посљедица природних несрећа, неопходно је да се успоставе системи раног упозоравања и протоколи за евакуацију који укључују перспективе и потребе различитих група друштва, водећи рачуна о родној припадности, инвалидитету, сиромаштву, мигрантском статусу лица (УНДП, 2016).

Такође је важно увођење концепта еколошке неједнакости у друге области политике (Ганцлебен и Казмирчак, 2020). Урбанистички планови и политике стамбеног збрињавања би на примјер могле да помогну у рјешавању проблема енергетског сиромаштва, изложености буци и загађености ваздуха, те приступа зеленим површинама. Боља енергетска ефикасност зграда (нарочито у социјалном становању) може донијети вишеструке предности, као што су мања загађеност ваздуха, смањење енергетског сиромаштва и боље благостање (УН у Босни и Херцеговини, 2017; СЗО, 2019). Слично томе, унапређење услова становања сиромашних домаћинстава, укључујући ромска домаћинства, могло би да допринесе смањењу загађености ваздуха и његових негативних посљедица на здравље (Николоски и Марни, 2018).

Инструменти за интеграцију разматрања ГЕСЕП-а

Суштински важан корак у интеграцији разматрања ГЕСЕП-а у политику заштите животне средине је укључивање маргинализованих заједница и припадника/ца група у неповољном положају у

процес одлучивања, почевши са јачањем њихове заступљености у процесу доношења важних одлука. На примјер, Пекиншка платформа за акцију, иницијатива на међународном нивоу која је усмјерена на јачање права жена, прати процент жена на високом положају по секторима који се баве климатским промјенама у министарствима држава надлежним за животну средину, саобраћај и енергију. Друга мјера у овом погледу је јачање учешћа у процесима у вези са заштитом животне средине (као што су јавне консултације у оквиру стратешких процјена утицаја на животну) како би они постали инклузивнији и осигурали информације за доношење одлука.

Поред тога, постоји неколико инструмената политике који могу помоћи интегрисању перспективе ГЕСЕП-а у креирање политике животне средине у БиХ. Један од могућих приступа је боља искоришћеност институционалног механизма²¹ за равноправност полова. Институције надлежне за животну средину могу, на примјер, да од Агенције за равноправност полова БиХ, односно Гендер центара у ентитетима, траже мишљење о усаглашености нацрта закона и других прописа, стратегија, акционих планова и програма у њиховој надлежности (Акциони план заштите квалитета ваздуха, Резолуција Савјета безбједности УН-а 1325). Други важан инструмент за интеграцију перспективе ГЕСЕП-а у политику животне средине је сагледавање родне перспективе у припреми буџета, што ће да омогући препознавање различитог ефекта расподјеле јавних прихода и трошкова на жене и мушкарце (УН Вомен, 2014). Сличан приступ се користи и приликом оцјене јавних расхода у погледу Рома/киња (Савјет за регионалну сарадњу, 2020). Утицај животне средине и стратешка процјена утицаја на животну средину такође могу да се користе приликом утврђивања и рјешавања проблема из перспективе ГЕСЕП-а у вези са животном средином. У Смјерницама о спровођењу Директиве о ПУЖС ЕУ се, на примјер, даје препорука о широком тумачењу могућих утицаја на животну средину и здравље, уз уважавање утицаја на угрожене групе (Европска комисија, 2017).

Друге могуће мјере које се односе на институционалне капацитете, као што су едукација државних службеника из сектора здравља, исправности хране, статистике, животне средине и других релевантних институција о питањима неједнакости у погледу животне средине, укључујући друштвене и физиолошке факторе, као и формална и неформална правила и норме које одређују изложеност, осјетљивост појединих група и раположивост инструмената. Јачање сарадње између јавних институција у сектору животне средине са институцијама и организацијама цивилног друштва, које се баве питањима родне равноправности, смањења

²¹ На законодавном нивоу, институционални механизми за родну равноправност у БиХ обухватају Комисију за равноправност полова Парламентарне скупштине БиХ, Комисију за равноправност полова Дома народа и Заступничког дома Парламента ФБиХ, Одбор једнаких могућности РС, као и комисије за равноправност полова скупштина кантона у ФБиХ, и посебне комисије у општинским скупштинама у цијелој БиХ. Поред тога, постоје институционални механизми на извршном нивоу, као што су Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, Гендер центар ФБиХ и Гендер центар Републике Српске (Агенција за равноправност полова БиХ, н.д.)

сиромаштва, друштвене инклузије и људских права, могло би да помогне да се стекне бољи увид као и допринесе јачању капацитета за рјешавање проблема неједнакости у погледу животне средине на нивоу креирања политика.

С обзиром на различиту изложеност и осјетљивост на штете које настају дјеловањем еколошких фактора, такође је корисно укључивање перспективе ГЕСЕП-а у информативне кампање и кампање јачања свијести. Циљане кампање би могле да допринесу да се смањи изложеност најугроженијих група на хемикалије и буку, а које би појасниле опасности и импликације на здравље, те истовремено нагласиле различите степене изложености које су условљене родним, физиолошким и друштвено-културним разликама. Међутим, мјере информисања и јачања свијести морају да иду даље од самог препознавања ових разлика и њиховог поријекла. Потребно их је оспоравати, из етичких разлога и разлога ефикасности споменутих на почетку овог извјештаја. На примјер, кампањама о рециклажи треба да се оспоравају друштвене норме према којима је брига за животну средину карактеристична за жене, те тиме првенствено њихова одговорност.

Економска комисија за Европу Уједињених нација (УНЕЦЕ, 2018) је у свом посљедњем прегледу стања животне средине у БиХ нагласила да су, упркос напретку у развоју правног и институционалног оквира за заштиту животне средине, и даље присутни значајни изазови. Зато је важно да се унаприједи праћење, оцјена и провођење политике. У том правцу би ефективна и јача сарадња између јавних институција и стручних организација могла да буде од помоћи у креирању и имплементацији политике.

Постоји неколико индикатора који могу помоћи у праћењу напретка у интеграцији ГЕСЕП-а у политику заштите животне средине, између осталог:

- Разврстани подаци о природним ресурсима у смислу приступа и власништва
- Разврстани подаци о осјетљивости и изложености проблемима у животној средини
- Број и обим циљева у области животне средине и мјера у стратегијама везаним за ГЕСЕП и обратно
- Постотак закона и стратешких докумената о животној средини који су израђени уз уважавање мишљења и препорука Механизма за родну равноправност и других актера у области ГЕСЕП-а
- Количина јавних ресурса додијелиених за израду и реализацију мјера за заштиту животне средине које су корисне за групе у неповољном положају
- Постојање процедуре и спровођење редовних процјена утицаја чији је циљ утврђивање утицаја на групе у неповољном положају.

Слика 6 Сиромашно стамбено насеље у Европи. Аутор фотографије: Zigmunds Dizgalvis, Gettyimages

Инструменти за рјешавање дистрибутивних учинака политике заштите животне средине

Поред тога, од суштинске је важности да се проведе процјена о дистрибутивним утицајима политике животне средине и израде помоћне мјере које ће допринијети праведнијој расподјели трошкова политике животне средине. Ово може да се спроведе путем друштвено-економске процјене нових политика и ефективних инклузивних консултација заинтересованих страна приликом израде политика.

Када је ријеч о дистрибутивним учинцима, бољи јавни превоз, односно циљане субвенције могу да помогну у ублажавању неразмјерно великог утицаја нових такси или стандарда на домаћинства с ниским примањима. За приходовно сиромашније становништво могу да се обезбиједи финансијски потицаји или друге врсте потицаја како би им се помогло да испоштују нове политике о стандардима возила или да набаве чистије и ефикасније пећи за ложење (Свјетска банка, 2019).

Мјере као што су преквалификација или јачање мјера социјалне заштите за подршку погођеним радницима, уз истовремено обезбјеђење финансијске помоћи за погођена подручја (укључујући инвестиције), техничка помоћ и ангажман на нивоу политике усмјерен на јачање разноликости привреде, могу да допринесу праведнијем преласку са угља на други енергент (Атериц и др., 2020; Атериц и Страмбо, 2020)

И на крају, обезбјеђење могућности за маргинализоване групе и групе у неповољном положају да користе предности еколошких рјешења може да допринесе ублажавању њиховог утицаја. Ово на примјер може обухватити отварање нових могућности запошљавања за ромску популацију чија егзистенција често зависи од неформалног сакупљања секундарних сировина и рециклаже, као што и унапређење система управљања отпадом и одржавање чистоће јавног простора може помоћи у ублажавању негативних друштвено-економских посљедица с којим би се ова група становништва могла да се суочи у случају промјене политике управљања отпадом.

Табела 1: Преглед приступа политике интеграцији разматрања перспективе ГЕСЕП-а у креирању политике животне средине

Област дјеловања	Примјери начина интеграције перспектива ГЕСЕП-а у политику животне средине
Прикупљање података	Припрема одговарајућих матрица и прикупљање података о изложености различитих група опасностима везаним за животну средину и загађености животне средине, о њиховој зависности од екосистемских услуга, о обиму и расподјели енергетског сиромаштва и њиховом приступу еколошким добрима и власништву над њима.
ГЕСЕП у плановима и стратегијама институција власти	Боља интеграција циљева, начела и мјера ГЕСЕП-а у стратешке документе заштите животне средине и обратно. Увођење концепта еколошких неједнакости у области дјеловања институција, као што су здравство, урбанистичко планирање, стамбено збрињавање.
Инструменти за интеграцију перспектива ГЕСЕП-а у креирање политике	Ангажман маргинализованих заједница и припадника/ца група у неповољном положају и њихово укључивање у процесе одлучивања. Боља заступљеност група у неповољном положају међу најважнијим актерима у процесу одлучивања. Јачање учешћа у активностима на заштити животне средине. Боља искоришћеност институционалних механизма за родну равноправност. Спровођење родно одговорног буџетирања и израда буџета уз уважавање потреба Рома/киња. Успостављање процедуре редовних процјена усмјерених на идентификацију ефеката на групе у неповољном положају. Едукација државних службеника у институцијама надлежним за здравље, безбједност хране, статистику, животну средину, као и спровођење едукација о еколошким неједнакостима и у другим релевантним институцијама, укључујући друштвене и физиолошке факторе као и формална и неформална правила и норме које одређују изложеност, осјетљивост и раположивост средстава. Јачање сарадње између јавних институција надлежних за животну средину и организација цивилног друштва у области родне равноправности, смањења сиромаштва, социјалне укључености и људских права. Интеграција разматрања перспектива ГЕСЕП-а у информисање и кампање јачања свијести о животној средини.
Инструменти за рјешавање дистрибутивних ефеката политике животне средине	Процјена дистрибутивних учинака политике животне средине путем друштвено-економске процјене и ефективних и инклузивних консултација са заинтересованим странама. Израда помоћних мјера на нивоу политике усмјерених на ублажавање негативних ефеката политике животне средине на групе у неповољном положају. Обезбјеђење могућности за маргинализоване групе и групе у неповољном положају да користе предности рјешења у области животне средине.

Референтна литература

- ААбаз, А. К. и Хаџић, А., (2020). /Привредне дјелатности које обављају жене и дјевојке у Босни и Херцеговини под окриљем традиционалног поимања улоге жене у друштву/ Economic activity of women and young women in Bosna i Hercegovina under the umbrella of traditional views of women's role in society. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 33(1), 2591–2605. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1751671>
- АЦАПС, (2021). /Босна и Херцеговина. Мјешовити токови миграција: ситуацију у периоду зиме 2020./ *Bosnia i Hercegovina. Mixed migration flows: Winter 2020–2021 situation* 2021.[Кратка забиљешка]. Пројекат за процену капацитета (АЦАПС), Женева.
- Агановић, А., Миџтари, Е. и Величковић, М., (2015). 1995.–2015.: Жене и политички живот у постдејтонској Босни и Херцеговини. Агенција за равноправност полова/полова БиХ.https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/11/1995-2015-%C5%BDene-i-politi%C4%8Dki-%C5%BEivot-u-postdejtonskoj-Bosni-i-Hercegovini_za-web.pdf
- Агенција за равноправност полова/полова БиХ, (н.д.). Институционални механизми. Агенција за равноправност полова БиХ, Сарајево. <https://arsbih.gov.ba/english/institutional-mechanisms/>
- Агенција за равноправност полова БиХ (2020). Утицај родне подјеле породичних и кућанских послова на професионални живот запослених жена у БиХ (објављено на службеним језицима БиХ). Министарство за људска права и избјеглице, Агенција за равноправност полова БиХ, Сарајево.<https://arsbih.gov.ba/prezentacija-istrasivanja-uticaj-rodne-podjele-porodicnih-i-kucanskih-poslova-na-profesionalni-zivot-zaposlenih-zena-u-bih/>
- Агенција за равноправност полова БиХ, (2019). /Извјештај о напретку у имплементацији Пекиншке декларације и платформе за акцију у БиХ у оквиру Пекиншког процеса +25/Progress Report on the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action in BiH within the Beijing +25 process. (n.d.). https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2019/05/Progress-Report-Beijing25_Bosnia-and-Herzegovina.pdf
- Агенција за равноправност полова БиХ, (2014). /Анализа напретка у имплементацији Пекиншке декларације и Платформе за акцију (1995) и исхода двадесет трећег специјалног засједања Скупштине (2000) у Босни и Херцеговини/ Review of progress made in the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action (1995) and the outcomes of the twenty-third special session of the General Assembly (2000) in Bosna i Hercegovina. АГЕБиХ, Сарајево.http://www.unwomen.org/~/media/headquarters/attachments/sections/csw/59/national_reviews/bosnia_herzegovina_review_beijing20.ashx?v=1id=20140917T100729
- Агенција за статистику БиХ, (2020). Публикација “Жене и мушкарци у БиХ.”
- Агенција за статистику Босне и Херцеговине, (2018). Попис становништва, домаћинства и станова у Босни и Херцеговини. Инвалидитет. Агенција за статистику Босне и Херцеговине, Сарајево.
- Агенција за статистику Босне и Херцеговине, (2015). Извјештај о реализацији Оквирне стратегије за спровођење конвенције о спречавању и сузбијању насиља над женама и насиља у породици у БиХ. <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2017/06/161215-Godisnji-izvijestaj-Okvirna-strategija.pdf>
- Атериц, А., Бланцо И. и Страмбо, К., (2020). /Сазнање из претходних транзиција; документ са основним информацијама за ЕБРД-ову Иницијативу праведне транзиције/ Insights from Historical Cases of Transition: Background Paper for the EBRD Just Transition Initiative. Европска банка за обнову и развој, Лондон.
- Атериц, А. и Страмбо, К., (2020). /Седам начела за реализацију праведне транзиције на нискокарбонску економију/ Seven principles to realize a just transition to a low-carbon economy. СЕИ-ев Извјештај о политици. Штокхолмски институт за животну средину, Штокхолм.
- Авдибеговић, М., Бећировић, Д., Марић, Б. и Делић, С., (2015). /Промјене власништва над шумским земљиштем у Босни и Херцеговини/ Forest Land Ownership Change in Bosna i Hercegovina., COST Action FP1201 FACESMAP Извјештаји по државама: заједнички сvezак.<https://doi.org/10.13140/RG.2.2.36586.57286>
- Аве, Ј. А., Мурисић, М., Кресо Бешлагић, Е., Ринербергер, Н., Огуз Кунтасал, О., Броди, М. С., Голуб, . С., Енрикез, С., Паранос, Д. и Чоловић-Даул, М., (2019). /Управљање квалитетом ваздуха у Босни и Херцеговини/ Air pollution management in Bosnia and Herzegovina. Свјетска банка.<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/11728157651511584/air-quality-management-in-bosnia-and-herzegovina>

Бакшић Муфтић, Ј. и Грубешаић, И., (2012). *Извјештај о правним перспективама родне равноправности у Босни и Херцеговини. У оквиру Правне перспективе родне равноправности у Југоисточној Европи/ Country report on legal perspectives of gender equality in Bosnia i Hercegovina*. In *Legal perspectives of gender equality in South East Europe* (str. 58–93). Центар за СЕЕЛС.

Бернат, А., (2015). *Права ромске дјеце и жена у Босни и Херцеговини, Бившој Југословенској Републици Македонији и Србији: Компаративна анализа и додатна анализа сазнања из кластер истраживања с више показатеља у ромским насељима у ове три државе/The rights of Roma children and women in Bosnia i Hercegovina, the former Yugoslav Republic of Macedonia, and Serbia: A comparative review and further analysis of findings from MICS surveys in Roma settlements in the three countries*. УНИЦЕФ, Женева.

Босна и Херцеговина, (2015). *Анкета о буџету домаћинства*.

Босна и Херцеговина, (2017). *Почетни извјештај Босне и Херцеговине о имплементацији Мадридског акционог плана за старење/ Initial report of Bosnia i Hercegovina on the implementation of the Madrid plan of Action on Ageing*. Сарајево

Черијани, Л. и Руџери Ладерчи, Ц., (2015). *Сиромаштво и социјална искљученост у Босни и Херцеговини; Сазнања из Проширене анкете о буџету домаћинства из 2011. /Poverty and Social Exclusion in Bosnia i Hercegovina: Insights from the 2011 Extended Household Budget Survey*. Свјетска банка. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22473>

Одбор министара, (2019). *Резолуција ЦМ/РесЦМН(2019)8 о имплементацији Оквирне конвенције за заштиту националних мањина у Босни и Херцеговини/ Resolution on CM/ResCMN(2019)8 the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Bosnia i Hercegovina*. Европски савјет, <https://rm.coe.int/090000168094ebc8>.

Одбор за укидање дискриминације над женама, (2019). *Завршне напомене о шестом периодичном извјештају о БиХ/ Concluding observation on the sixth periodic report of BiH*. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2019/11/CEDAW-C-BIH-Concluding-Observations-6_AsAdopted.pdf

Одбор за укидање расне дискриминације, (2018). *Завршне напомене о комбинованом дванаестом и тринаестом периодичном извјештају о БиХ/ Concluding observations on the combined twelfth and thirteenth periodic reports of Bosnia i Hercegovina*. Одбор за укидање расне дискриминације, Њујорк.

Одбор за права дјетета, (2018). *Комбиновани пети и шести периодични извјештај који је доставила Босна и Херцеговина према члану 44. Конвенције, који је требало доставити 2017. Уједињене нације*, <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhsrURUKzEqIktFAs%2FQYc6imYr%2FXfGz7%2F0Buh8txcfLRjXGqgUOvtde1UErSG7de%2FzT63oQoJxs09QmzbZ4xV%2Be449R8POIzJavvGXoRU4%2BX%2FN>

Савјет министара, (2016). *Четврти извјештај који је БиХ доставила у складу са чланом 25. став 2. Оквирне конвенције за заштиту националних мањина* <https://rm.coe.int/16806d318e>

Давис, М., Правалпрукскул, П., Резуреакшн, Б. и Карта, С., (2016). *СЕИ-ев Програм родне и друштвене једнакости*. Штокхолмски институт за животну средину.

Дирекција за економско планирање, (2015). *Стратешки оквир за БиХ*. Вијеће министара БиХ, Дирекција за економско планирање, Сарајево.

ЕБРД, (2011). *Интеграције родне равноправности у пројекте управљања отпадом/Mainstreaming gender in waste management projects*. <http://www.ebrd.com/news/2011/mainstreaming-gender-in-waste-management-projects.html>

ЕИГЕ, (2017). *Родна питања у односу на животну средину и климатске промјене/ Gender in environment and climate change*. Европски институт за родну равноправност, Вилнус.

Европска комисија (2017). *Процјена утицаја пројеката на животну средину. Смјернице за припрему извјештаја о процјени утицаја на животну средину/ Environmental Impact Assessment of Projects. Guidance on the preparation of the Environmental Impact Assessment Report*. Европска унија, Луксембург.

Европска комисија, (2019а). *Аналитички извјештај уз Мишљење Комисије о захтјеву Босне и Херцеговине за чланство у Европској унији /Превод ДЕИ БиХ/*. Европска комисија, Брисел.

Европска комисија, (2019б). *Мишљење Комисије о захтјеву БиХ за чланство у ЕУ /Превод ДЕИ БиХ/*. Европска комисија, Брисел.

Европска комисија, (2020). *Босна и Херцеговина 2020. Извјештај* (СВД(2020) 350 коначни). Европска комисија, Брисел.

Европска агенција за животну средину, (2018). *Неједнака изложености и неједнак утицај: социјална осјетљивост на загађеност ваздуха, буку и екстремне температуре у Европи/Unequal exposure and unequal impacts: Social vulnerability to air pollution, noise and extreme temperatures in Europe* [EEA Report No 22/2018]. Европска агенција за животну средину, Луксембург.

Европска агенција за животну средину, (2020). *Здрава животна средина, здрав живот: Како животну средину утиче на здравље и добробит у Европи/ Healthy environment, healthy lives: How the environment influences health and well-being in Europe* [Publikacija]. Европска агенција за животну средину, Луксембург. <https://www.eea.europa.eu/publications/healthy-environment-healthy-lives>

ФАО и УН Вомен, (објављивање у току). *Процјена пољопривреде и руралног развоја у БиХ из перспективе родне равноправности /Country Gender Assessment on Agriculture and Rural Development in BiH* (Серија процјена стања по државама). ФАО и УН Вомен.

- Фероне, Л. и Шчен, Ј., (2015). /Сиромаштво и неимаштина дјеце у Босни и Херцеговини: Национална анализа вишеструке истовремене неимаштине дјеце/*Child Poverty and Deprivation in Bosnia i Hercegovina: National Multiple Overlapping Deprivation Analysis (N-MODA)* (No. 2015–02; radni dokument Innocenti). УНИЦЕФ, Фиренца.
- Ганцлебен и Казмирчак, А., (2020). /Нико не смије бити изостављен - разумијевање еколошких неједнакости/*Leaving no one behind – understanding environmental inequality in Europe. Еколошко здравље*, 19(1), 57. <https://doi.org/10.1186/s12940-020-00600-2>
- ГЕФ и УНИДО, (2015). *Национални план имплементације Штокхолмске конвенције у Босни и Херцеговини*.
- Агенција за равноправност полова у Босни и Херцеговини, (2018). *Гендер акциони план за Босну и Херцеговину за период 2018.-2022*. Агенција за равноправност полова у Босни и Херцеговини. <https://arsbih.gov.ba/project/gender-action-plan-of-bosnia-and-herzegovina-2018-2022/>
- ГИЗ, (2018). /Укључивање неформалних сакупљача отпада у систем управљања отпадом који се развија у Србији/*Inclusion of informal collectors into the evolving waste management system in Serbia*. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ), Београд.
- Хамилтон, К., (10. новембар 2017.). /Како може да се осигура да ниједан/на радник/ца не буде изостављен у енергетској транзицији?/How can we ensure the energy transition leaves no worker behind? *Svjetski ekonomski forum*. <https://www.weforum.org/agenda/2017/11/energy-transition-leave-no-worker-behind-skills-jobs/>
- Хеидегер, П. и Визе, К., (2020). /Потиснути у пустош. Еколошки расизам према ромским заједницама у централној и источној Европи./*Pushed to the wastelands. Environmental racism against Roma communities in Central and Eastern Europe*. Европски уред за животну средину, Брисел.
- Омбудсман за људска права БиХ, (2015). *Специјални извјештај о стању заштите мајке и материнства на подручју ФБиХ*. Омбудсман за људска права БиХ, Сарајево. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc201510211102085bos.pdf
- ИЕА, (2018). /Санки дијаграм за Босну и Херцеговину/*Санкеу Диаграм фор Босна и Херцеговина*. <https://www.iea.org/sankey/#?c=Bosnia%20and%20Herzegovina&Balance>
- ИЛОСТАТ (база података), (2020). /Профил државе/*Country Profile. Bosnia i Hercegovina*. Међународна организација рада. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.NEET.ZS?end=2017&page=3&start=1976>.
- Међународна организација рада (2000). *Ц183 - /Конвенција о заштити материнства/Maternity Protection Convention*. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312328
- Јонкова, К. М., (2019). /Анализа сектора управљања чврстим отпадом. Стратешки правци и планирање инвестиција до 2025./ *Municipal Solid Waste Management Sector Review. Strategic Directions and Investment Planning up to 2025* (br. 138692). Свјетска банка. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/604171562139744120/argentina-education-for-a-more-productive-and-equitable-argentina-project>
- Исић, Л., (2018). /Процјена трошкова промјене пола: Препоруке за унапређење правног и медицинског приступа транссексуалним лицима у Босни и Херцеговини/*Cost Assessment of Gender Reassignment: Recommendations for Improving the Legal and Medical Approach to Transgender Persons in Bosnia i Hercegovina*. Отворени центар Сарајево, Сарајево. <https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2018/09/Cost-Assessment-of-Gender-Reassignment-WEB.pdf>
- Ислам, С. Н. и Винкел, Ј., (2015). /Неједнакост и одрживост животне средине/*Inequality and Environmental Sustainability* (ДЕСА радни документ бр. 145). Одјел за економска и социјална питања Уједињених нација.
- Кадрибашић, А. и др., (2020). /ПОЛАЗНА студија препрека учешћу жена у политици у Босни и Херцеговини/*BASELINE study on barriers to political participation of women in Bosnia i Hercegovina*. УН Вомен, УНДП, Сарајево.
- Закон о равноправности полова/полова у Босни и Херцеговини (Службени гласник БиХ, бр.32/10), (2010). <https://arsbih.gov.ba/?project=zakon-oravnopravnosti-polova-u-bih>
- Маки, А. и Хашчич, И., (2018). /Дистрибутивни аспекти квалитета животне средине и политика животне средине: Могућности за појединце/ке и домаћинства/*The distributional aspects of environmental quality and environmental policies: Opportunities for individuals and households* [Dokument za raspravu]. ОЕЦД, Париз.
- Министарство за људска права и избјеглице БиХ, (2017а). Акциони план Босне и Херцеговине за рјешавање проблема Рома/киња у областима запошљавања, стамбеног збрињавања и здравствене заштите 2017.-2020. МЛЈПИ, Сарајево. Министарство за људска права и избјеглице, БиХ (2017б).
- Комбиновани V и VI периодични извјештај БиХ о спровођењу Конвенције о правима дјетета. http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/djeca_bih/Kombinovani%20V%20i%20VI%20periodicni%20izvjestaj%20BiH.pdf
- Министарство за људска права и избјеглице БиХ, (2008). *Политика у области инвалидности у Босни и Херцеговини*. Министарство за људска права и избјеглице БиХ, Сарајево.
- Министарство за људска права и избјеглице БиХ, (2005). *Стратегија Босне и Херцеговине за рјешавање проблема Рома/киња*. Министарство за људска права и избјеглице БиХ, Сарајево.

- Министарство за људска права и избјеглице БиХ, (н.д.). *Трећи периодични извјештај БиХ о имплементацији Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима*. <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/6.Treci%20periodicni%20izvjestaj%20po%20Medjunarodnom%20paktu%20o%20ekonomskim,%20socijalnim%20i%20kulturnim%20pravima%20u%20BiH,%20BHS.pdf>
- Николоски, З. и Марни, С., (2018). *Лоше здравствено стање међу Ромима/кињама на Западном Балкану. Нови докази о друштвеним, економским и еколошким факторима здравља код маргинализованог ромског становништва/Health deprivation among Roma in the Western Balkans. New evidence on the social, economic and environmental determinants of health among marginalized Roma populations*. УНДП.
- Обрадовић, Н., Јусић, М. и Оруч, Ф., (2019). *Сиромаштво запослених у Босни и Херцеговини/In-work poverty in Bosnia i Hercegovina*. Европска комисија, Луксембург.
- ОЕЦД, (2020). *Социјалне институције и родни индекс/Social institutions and gender index 2019*. OECD.Stat. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SIGI2019>
- ОЕЦД и ИЛО, (2019). *Рјешавање угрожености непријављене радне снаге/Tackling Vulnerability in the Informal Economy* (str. 155–165). OECD i ILO, Paris. https://www.oecd-ilibrary.org/development/tackling-vulnerability-in-the-informal-economy_103bf23e-en
- Службени гласник БД, бр. 1/03, 4/04, 19/07, 2/08, 21/18 и 32/19. (н.д.).
- Службени гласник БД, бр. 18/17. (н.д.).
- Службени гласник БД, бр. 18/20. (н.д.).
- Службени гласник БиХ, 16/03 и 102/09. (н.д.).
- Службени гласник БиХ, 59/09 и 66/16. (н.д.).
- Службени гласник БиХ, бр. 12/03, 76/05 и 93/08. (н.д.). Но. 12/03, 76/05 и 93/08.
- Службени гласник БиХ/Међународни споразуми, бр. 19/13. (н.д.).
- Службене новине ФБиХ, бр. 15/05. (н.д.).
- Службене новине ФБиХ, бр. 36/10. (н.д.).
- Службене новине ФБиХ, бр. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16, 19/17 и 40/18. (н.д.).
- Службене новине ФБиХ, бр. 56/08. (н.д.).
- Службени гласник РС, бр. 2/05. (н.д.).
- Службени гласник РС, бр. 37/12, 90/16 и 94/19. (н.д.).
- Службени гласник РС, бр. 42/05 и 52/12. (н.д.).
- ОЕБС, (2019). *Анкета о насиљу над женама коју је предводио ОЕБС: Босна и Херцеговина- Извјештај о резултатима/ OEBS-led Survey on Violence Against Women: Bosnia and Herzegovina—Results Report*. ОЕБС.
- Мисија ОЕБС-а у Босни и Херцеговини, (2018). *Процјена: Ситуација у погледу миграната/лица и избјеглица у Босни и Херцеговини. Преглед интервенције кључних актера у овој области/ Assessment: Migrant and Refugee Situation in Bosnia and Herzegovina. Overview of the intervention of key actors in the field*. Мисија ОЕБС-а у Босни и Херцеговини, Сарајево.
- Мисија ОЕБС-а у Босни и Херцеговини, (2020). *Дискриминација у Босни и Херцеговини: Перцепција, ставови и искуства јавности/ Discrimination in Bosnia i Hercegovina: Public Perceptions, Attitudes, and Experiences*. Мисија ОЕБС-а у Босни и Херцеговини, Сарајево.
- ОЕБС-ов Уред за демократске институције и људска права (2014). *Најбоље праксе за интеграцију Рома/киња. Регионални извјештај о легализацији кућа, унапређењу насеља и социјалном стамбеном збрињавању Рома/киња на Западном Балкан./ Best Practices for Roma Integration. Regional Report on Housing Legalization, Settlement Upgrading and Social Housing for Roma in the Western Balkans*. ОЕБС/ОДИХР, Врашава
- Пандуревић, Д., Хасанбеговић, Д., Блажевић, Ј. и Агић, Н., (2020). *Рози извјештај 2020 – Годишњи извјештај о стању људских права ЛГБТИ лица у Босни и Херцеговини*. Сарајево Отворени центар, Сарајево.
- Папић, Ж. и Фетахагић, М. (2019). *На путу у Европску Унију - Кључна питања социјалног укључивања у БиХ/ Towards the European Union – Key Social Inclusion Issues in BiH*. Фондација за социјално укључивање у БиХ, Сарајево.
- Haideger, P. i Vize, K., (2020). *Потиснути у пустош. Еколошки расизам према ромским заједницама у централној и источној Европи./ Pushed to the Wastelands; Environmental racism against Roma communities in Central and Eastern Europe*. Европска канцеларија за животну средину, Брисел.
- Попов, А., Њато, С. и Трбић, Г., (2019). *Ефекти промјена изазваних екстремним климатским приликама на кључне секторе у Босни и Херцеговини и могућности прилагођавања./ Effects of Changes in Extreme Climate Events on Key Sectors in Bosnia i Herzegovina and Adaptation Options. /Prilagođavanje na klimatske promjene u istočnoj Evropi: Upravljanje rizicima i jačanje otpornosti na klimatske promjene./ Climate Change Adaptation in Eastern Europe: Managing Risks and Building Resilience to Climate Change* (Leal Filho, W., Trbić, G., Filipović, D.). Springer Nature.
- Регионални савјет за сарадњу, (2020). *Сажетак о изради буџета уз уважавање потреба Рома/киња. Град Бијелјина, 2019. (Смјернице и сажети о политици)*. Вијеће за регионалну сарадњу, Сарајево. <https://www.rcc.int/romaintegration2020/docs/121/policy-brief-roma-responsive-budgeting-bosnia-and-herzegovina-city-of-bijeljina-2019> https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectId=090000168094ebc8
- Робахо-Абрил, М. и Милан, Н., (2019). *Укидање праксе искључивања Рома/киња у земљама Западног Балкана/ Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans*. Свјетска банка.

- Сабати, Г., Прпић, М. и Шривс, Р., (2020). */Пекиншка платформа за акцију - након 25 година/Beijing/ Platform for Action - 25 years on*. Европски парламент, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI\(2020\)646163](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2020)646163)
- СЕИ, (2019). *Стратегија за период 2020.–24. /Знање за дјеловање/ Knowledge for action*. Штокхолмски институт за животну средину, Штокхолм. <https://www.sei.org/wp-content/uploads/2019/11/sei-strategy-2020%E2%80%9324-report-web.pdf>
- Сејменовић, А., Бјелавац, Ј. и Хусика, А., (2016). *Атлас Угља. Чињенице и подаци о фосилном гориву* (Амела Сејменовић, Јасминка Бјелавац, Азрудин Хусика). Heinrich Böll Stiftung.
- Сида, (2015). */Жене и права на земљиште/ Women and Land Rights* (Пакет инструмената најбоље праксе за родну равноправност). Шведска агенција за развојну сарадњу, Штокхолм.
- Сида, (2016). */Родна перспектива и животна средина/ Gender and the Environment* (Пакет инструмената најбоље праксе за родну равноправност). Шведска агенција за развојну сарадњу, Штокхолм. https://www.sida.se/contentassets/0b57532e484543199b0485c0984d731a/gender_and_environment.pdf
- Сида (2017). */Димензије сиромаштва идејног оквира Сиде-е/ Dimensions of Poverty Sida's Conceptual Framework*. Шведска агенција за развојну сарадњу, Штокхолм. <https://publikationer.sida.se/English/publications/149106/dimensions-of-poverty-sidas-conceptual-framework>
- Сида, (2019). */Пакет инструмената најбоље праксе у борби против сиромаштва/Poverty Toolbox*. <https://www.sida.se/English/partners/methods-materials/poverty-toolbox/>
- Станичек, Б., (2019). */Мигрантска ситуација у Босни и Херцеговини./ Situation of migrants in Bosnia i Herzegovina* [Брифинг]. Европска унија.
- Тајгнир, М. и Кубрес, Д., (2015). */Колики коштају разлике у запослености и платама између мушкараца и жена? Процјене за Балкан и Турску/ How Costly are Labor Gender Gaps? Estimates for the Balkans and Turkey* (Радни документ истраживања Но. 7319). Свјетска банка.
- Европско истраживање вриједности, (ЕВС) (2020). *Европско истраживање вриједности 2017. (база података)*. <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/>
- Институција омбудсмана/омбудсмана за људска права Босне и Херцеговине, (2019). */Поднесак Одбору Уједињених нација о правима особа са инвалидитетом./ Submission to the United Nations Committee on the Rights of Persons with Disabilities*. Институција омбудсмана/омбудсмана за људска права Босне и Херцеговине, Сарајево. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2019060512011966eng.pdf
- Тарнер, В. Х., (2015). */Сложени ефекат расељавања узрокованог сукобима и несрећама у Босни и Херцеговини. /The compound effects of conflict and disaster displacement in Bosnia i Herzegovina*. Анализа присилних миграција, 50. <https://www.fmreview.org/dayton20/turner>
- УН у Босни и Херцеговини, (2017). */Информативни чланак о квалитету ваздуха у Босни и Херцеговини/ Фацтсхеет он аир цуалиту ин Босна и Херцеговина* (стр. 8). Уједињене нације у Босни и Херцеговини. <https://www.unicef.org/bih/en/reports/air-quality-bosnia-and-herzegovina>
- УН Вомен, (2014). */Јачање родно осјетљивих политика у Југоисточној Европи - ИИ фаза [Информативни чланак]/ Promoting Gender Responsive Policies in South East Europe – Phase II [Fact Sheet]*. UN Women. <https://eca.unwomen.org/en/what-we-do/national-planning-and-budgeting/un-women-in-action>
- УН Вомен, (објављивање у току). */Економско оснаживање жена и смањење ризика од несрећа у БиХ./ Women's Economic Empowerment and Disaster Risk Reduction in BiH*. UN Women.
- УНЦЦД, (2017). */Глобалне перспективе у погледу земљишта/Global Land Outlook*. УНЦЦД.
- УНДП, (2011). */Хемикалије и родне перспективе./ Chemicals and Gender*. УНДП.
- УНДП, (2013а). */Прилагођавање на климатске промјене и Стратегија нискоемисионог развоја за Босну и Херцеговину./Climate Change Adaptation and Low Emission Development Strategy for Bosnia i Herzegovina*. МВ/СПЕО, ФМОТ, МПУГЕ РС, УНДП, ГЕФ.
- УНДП, (2013б). */Вода налази свој пут/Water finding its way. UNDP Bosnia i Herzegovina*. [tps://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/ourwork/environmentandenergy/successstories/Sample_Success_Story_1.html](https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/ourwork/environmentandenergy/successstories/Sample_Success_Story_1.html)
- УНДП, (2016). */Заштита од ризика на Западном Балкану: Оснаживање људи с циљем спречавања несрећа./ The Western Balkans: Empowering People to Prevent Disasters* (Izvjешtaj о ljudskom razvoju). УНДП у Босни и Херцеговини, Сарајево.
- УНДП, (2018). */Регионална студија о Ромима/кињама/ Regional Roma Survey 2017: Bosnia i Herzegovina* [Информативни чланак о БиХ]. УНДП.
- УНЕЦЕ, (2018). *Босна и Херцеговина. /Преглед стања животне средине. Трећи преглед*. УНЕЦЕ, Женева.
- УНЕП, (2012). */Смјернице за израду националног плана за имплементацију Штокхолмске конвенције о постојаним органским загађивачима/Guidance for Developing a National Implementation Plan for the Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants*. УНЕП.
- УНЕП, (2013). *Извјештај о стању животне средине/ животне средине у Босни и Херцеговини 2012*. Министарство вањске/полјне трговине и економских односа Босне и Херцеговине, Сарајево.

- УНЕП, (2016). *Стратегија и акциони план за заштиту биолошке разноврсности/различитости у Босни и Херцеговини*. МВПЕО. УНЕП, ГЕФ.
- УНЕП (2017). *Родни аспекти и животна средина: пакет инструмената за помоћ особљу УН-а у области животне средине./ Gender and Environment: Support Kit for UN Environment Staff*. Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu/životnu sredinu. http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25348/Gender_Environment_Kit.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- УНЕП, (16. октобар 2018.). *Млади и стари, загађеност ваздуха погађа најугроженије./Young and old, air pollution affects the most vulnerable*. UNEP Novosti i priče. <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/blogpost/young-and-old-air-pollution-affects-most-vulnerable>
- УНЕП и УНДП, (2016). *Иницијатива сиромаштво-животна средина у контексту циљева одрживог развоја./ The Poverty-Environment Initiative in the Context of the Sustainable Development Goals*. УНДП-УНЕП Инструмент за смањење сиромаштва и заштиту животне средине.
- УНИЦЕФ, (2014). *Реализација права ромске дјеце и жена у Босни и Херцеговини, бившој Југословенској републици Македонији и Србији (бр. 2)/ Realizing the rights of Roma children and women in Bosna i Hercegovina, the former Yugoslav Republic of Macedonia, and Serbia (br. 2)*. УНИЦЕФ.
- УНХЦР, (2018). *Ситуација у погледу избјеглица и миграната/тица у Босни и Херцеговини. Извјештај о вишекласерској/секторској почетној убрзаној процјени./ (MIRA)Refugee and Migrant Situation in Bosna i Hercegovina. The Multi-Cluster/Sector initial rapid assessment (MIRA) Report*.УНХЦР.
- УНИЦЕФ, (2017а). *Ситуациона анализа о положају дјеце с потешкоћама у Босни и Херцеговини./Situation analysis of children with disabilities in Bosna i Hercegovina*. UNICEF. <https://www.unicef.org/bih/en/reports/situation-analysis-children-disabilities-bih>
- УНИЦЕФ, (2017б). *УНИЦЕФ Годишњи извјештај за 2017. Босна и Херцеговина*. УНИЦЕФ.
- УНИЦЕФ, (2020). *Ситуациона анализа о положају дјеце у Босни и Херцеговини*. УНИЦЕФ. <https://www.unicef.org/bih/en/reports/situation-analysis-children-bosnia-and-hercegovina>
- УНИЦЕФ и УНДП, (2021). *Друштвени утицај корона вируса КОВИД-19 у Босни и Херцеговини. Друга анкета о буџету домаћинстава*. УНИЦЕФ и УНДП.
- УСАИД, (2016). *Профил ризика од климатских промјена./ Climate change risk profile. Bosna i Hercegovina* [Informativni članak]. USAID. <https://www.climatechange.org/sites/default/files/asset/document/2016%20CRM%20Fact%20Sheet%20-%20Bosnia%20%28003%29.pdf>
- СЗО, (2016). *Свјетска здравствена статистика: Праћење за потребе ЦОП./ World Health Statistics: Monitoring health for the SDGs*. СЗО, Женева.
- СЗО, (2019). *Здравене неједнакости у погледу животне средине у Европи./ Environmental health inequalities in Europe*. СЗО, Женева.
- Свјетска банка, (2018). *Управљање затварањем рудника. Остваривање праведне транзиције за све./ Managing coal mine closure. Achieving a just transition for all*. Групаација Свјетске банке. <http://documents.worldbank.org/curated/en/484541544643269894/pdf/130659-REVISED-PUBLIC-Managing-Coal-Mine-Closure-Achieving-a-Just-Transition-for-All-November-2018-final.pdf>
- Свјетска банка, (2019а). *Босна и Херцеговина. Анализа ефикасности услуга образовања до универзитетског нивоа. I фаза: преглед стања./ Review of Efficiency of Services in Pre-University Education. Phase I: Stocktaking*. Свјетска банка.
- Свјетска банка, (2019б). *Извјештај о управљању квалитетом ваздуха у Босни и Херцеговини./ Report – AQM in Bosna i Hercegovina (No. AUS0001227; Регионални AQM - Западни Балкан)*. Свјетска банка.
- Свјетска банка, Агенција за статистику Босне и Херцеговине, Завод за статистику ФБиХ и Завод за статистику РС, (2015). *Родне разлике у искоришћавању права и могућности које нуди друштво Босне и Херцеговине (бр. 97640)*. Свјетска банка, Агенција за статистику Босне и Херцеговине, Завод за статистику ФБиХ и Завод за статистику РС.
- Свјетски економски форум, (2021). *Извјештај о разликама у запослености и платама између мушкараца и жена/ Global Gender Gap Report 2021 [Извјештај]*. Свјетски економски форум, Женева.
- Железни, Л. Ц., Пох-Фенг Чуа и Алдрич, Ц., (2000). *Расправа о родним разликама у енвайронментализму./ Elaborating on Gender Differences in Environmentalism. Часопис о друштвеним питањима, 56(3), 443–457*. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00177>
- Чанг, К., Чен, К. и Чанг, К., (2018). *Утицај изложености загађености ваздуху на когнитивне способности./ The impact of exposure to air pollution on cognitive performance. Евиденција државне академије наука,115(37), 9193–9197*. <https://doi.org/10.1073/pnas.1809474115>

Прилог 1. Преглед стратешких докумената у вези са питањима ГЕСЕП-а у БиХ

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Стратегија у области миграција и азила и акциони план за период 2016.-2020..

Ова стратегија ја заснована на релевантним показатељима и факторима у области миграција и реалним, поузданим и објективним процјенама миграционих токова и интереса БиХ у овој области. Међу тим факторима су посебно важни они који се односе на геостратешки положај Босне и Херцеговине, уочене трендове миграција, уставно-правни оквир, обавезе проистекле из међународних уговора, кретања према заједничкој миграцијској политици ЕУ и усвојене политике надлежних органа Босне и Херцеговине.

Приликом израде Стратегије у области миграција и азила, као и Акционог плана (2016.-2020.), дефинисани су основни принципи израде и узети у обзир сви релевантни показатељи: начело законитости, начело сигурности државе и њених грађана/ки, начело интеграције и начело међународне сарадње.

Стратегија Босне и Херцеговине за рјешавање питања Рома/киња у БиХ (2005) и Акциони план Босне и Херцеговине за рјешавање питања Рома/киња у области запошљавања, стамбеног збрињавања и здравствене заштите за период 2017. – 2020.

Стратегија је примјењива на дугорочном плану (није временски ограничена) и садржи основна начела за постепено побољшање ситуације Рома/киња у БиХ, а реализација је исцрпно разрађена у акционим плановима.

Овом Стратегијом су обухваћене сљедеће области дјеловања: „образовање, запошљавање, стамбено збрињавање, здравствена заштита, социјална сигурност, регистрацију и идентификациони документи, попис, ангажман и сарадња са органима власти, организација и умрежавање ромских НВО и других НВО које се баве питањима Рома/киња, информисање, јачање културног идентитета одржавањем и промоцијом традиције, обичаја, вјероисповијести, учење ромског језика, историје, питања умјетности и културе и успостављање културних институција и удружења Рома/киња.“ (стр. 2)

Гендер акциони план Босне и Херцеговине (2018.-2022.)

Трећи ГАП за период 2018.-2022. обухвата „циљеве, програме и мјере усмјерене на постизање равноправности полова у свим областима друштвеног живота како у јавној тако и у приватној сфери живота. (стр. 9) Структура ГАП-а БиХ за период 2018. - 2022. ослања се на стратешке циљеве, приоритете и мјере претходног ГАП-а БиХ за период 2013. - 2017. године, државну и ентитетске стратегије развоја, Стратегију за равноправност мушкараца и жена Европске уније и друге релевантне стратешке документе Вијећа Европе, Европске уније и Уједињених нација (стр. 10). Обухвата и смјернице за друге институције на свим нивоима власти у БиХ за израду оперативних планова за родну равноправност.

Документ садржи три стратешка циља: „(и) Израда, спровођење и праћење програма мјера за унапређење равноправности полова у институцијама власти, по приоритетним областима; (ии) Изградња и јачање система, механизма и инструмената за постизање равноправности полова; (иии) Успостављање и јачање сарадње и партнерства“ (стр. 10-11).

Политика у области инвалидности БиХ (2009.)

Политика је утемељена на сљедећим начелима: људска права, јачање социо-културалних капацитета и институција, јачање локалних заједница, укључивање лица са инвалидитетом, равноправност полова, социјална укљученост, међусекторска сарадња, политика мјешовите заштите и доступност информацијама свим ицима са инвалидитетом.

Циљ ове Политике БиХ, њених ентитета (Федерације Босне и Херцеговине, Републике Српске) и Брчко дистрикта да се свим лицима са инвалидитетом омогући независан живот, поштовање и достојанство, независност, продуктивност и једнака укљученост у све облике приватног и јавног живота.

ФЕДЕРАЦИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Стратегија за унапређење права и положаја лица са инвалидитетом (2016.-2021.)

Циљ ове Стратегије је дефинисање стратешких приоритета, циљева и активности у области инвалидитета у Федерацији Босне и Херцеговине за наредни стратешки период у складу са начелима међусекторског приступа инвалидитету, чиме се унапређује статус лица са инвалидитетом и друштва у цјелини“ (стр. 8). Циљеви у Стратегији су дефинисани у односу на конкретне проблеме који утичу на статус лица са инвалидитетом. Конкретна и специфична питања која одређују статус лица са инвалидитетом су: „(и) једнакост и недискриминација кроз законе, (ии) приступачност окружења, информација и комуникација, (иии) укљученост у све друштвене процесе, (ив) превенција и рана интервенција, (в) доступност сервиса подршке, (ви) запошљавање и рехабилитација, (вии) заштита од насиља и искоришћавања, (виии) подизања свијести јавности и превазилажење предрасуда и стереотипа, (их) подизање капацитета организација лица са инвалидитетом.“ (стр. 24) Такође је наглашено да „посебна пажња треба да посвети осјетљивим и потенцијално вишеструко дискриминисаним групама, као што су: дјеца с тешкоћама у развоју, младе лица са инвалидитетом, жене и дјевојке са инвалидитетом, лица са инвалидитетом старије животне доби, лица са тешким инвалидитетом којима је потребна изразита друштвена подршка.“ (стр. 24).

РЕПУБЛИКА СРПСКА

Стратегија за унапређење друштвеног положаја лица са инвалидитетом у Републици Српској за период 2017.-2026.

У стратегији су утврђени сљедећи циљеви у области (и) законодавства, јавног и политичког живота, (ии) економске самосталности, запошљавања и професионалне рехабилитација, (иии) социјалне заштите, сигурности и подршке, (ив) здравствене заштите и осигурања, (в) васпитања и образовања, (ви) културе религија, (вии) приступачности и образовања, (виии) породичног живота, спорта и рекреације. Представници/е ОЦД-а учествовали су у изради ове стратегије и предлагали циљеве, мјере и активности.

Стратегија за унапређење положаја старијих лица у Републици Српској за период 2019.-2028.

Фокус Стратегије је на рјешавању проблема који се односе на: сиромаштво старијих лица, здравствене услуге, стамбени простор и животне услове, живот у руралним и економски угроженим подручјима, социјалну заштиту, цјеложивотно учење, активно учешће у заједници, превенцију насиља, запостављања и злостављања старијих лица, друштвене ставове према старијима и међугенерациску солидарност.

Стратегијом су одређени правци који би довели до већег задовољства, квалитетног коришћења слободног времена и здравог старења (здравим стиловима живота - укључујући исхрану, рекреацију и вјежбање). Овај документ се заснива на сљедећим принципима: (и) борба против дискриминације и маргинализације, (ии) побољшање приступачности и мобилности у контексту једнаких могућности и права на учешће старијих лица, (иии) учешће старијих лица у свим областима друштвеног живота, (ив) успостављање партнерства на свим нивоима, (в) поштовање различитости и јачање међугенерациске солидарности и (ви) постизање равноправности полова.

Стратегија за унапређење социјалне заштите дјете без родитељског старања за период 2015.-2020.

Стратегија је усмјерена на унапређење положаја дјечака и дјевојчица у РС који не одрастају са својим биолошким породицама.

Стратегија се односи на дјецу до 18 година старости који су под ризиком у погледу свог физичког, менталног, интелектуалног и социјалног развоја из сљедећих разлога: зато што живе ван породичног окружења, зато што дијете нема оба родитеља или су родитељи онемогућили да живи с њима, зато што дјетету пријети раздвајање од родитеља због дисфункционалности породице (претрпљеног насиља, поремећаја у понашању) или зато што се ради о дјетету са потешкоћама у развоју.

Прилог 2. Међународне конвенције које се односе на перспективе ГЕСЕП-а које је ратификовала БиХ

Поред домаћег законодавства о социјалној заштити и заштити права различитих група, БиХ је ратификовала важније европске и међународне уговоре и конвенције:

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Оквирна конвенција о заштити националних мањина

Конвенција представља мултилатерални уговор Савјета Европе. Циљ јој је заштита права мањина. Пропусти у спровођењу су, између осталог, и даље везани за осигурање „адекватног приступа Рома/киња стамбеном збрињавању, запошљавању, здравственим услугама, и образовању (Одбор министара, 2019, стр. 1)

Извјештај о напретку из 2016. године:

У овом документу је дат преглед напретка у погледу законодавних активности, унапређења институционалног оквира, планирања и стратешких активности. Наглашен је успех у спровођењу Ревидираног акционог плана за Роме/киње у Босни и Херцеговини у којем се рјешавају проблеми Рома/киња у области образовања, стамбеног збрињавања и здравља: (и) већи број ромске дјеце уписане у основне и средње школе; (ии) изграђено или реконструисано укупно 740 стамбених јединица; (иии) остварен значајан напредак у погледу уписивања у матичне књиге. (Савјет министара, 2016)

Конвенција за заштиту људских права и основних слобода

Циљ ове Конвенције је осигурање универзалног и ефективног признавања и поштивања права која су у њој предвиђена. Одржавање и наставак реализације људских права и основних слобода сматра се начином испуњавања циља Савјета Европе о остваривању већег јединства међу његовим чланицама.

Извјештај о напретку:

Није пронађен извјештај о напретку.

Конвенција о правима дјетета

У овој Конвенцији утврђена су грађанска, политичка, економска, социјална, здравствена и културна права дјеце. БиХ се између осталог обавезала на признавање право дјетета да ужива највиши стандард здравља који је могуће достићи, предузимање сљедећих мјера, да се бори против болести и неисхрањености, укључујући осигурање одговарајуће прехране и чисте воде за пиће, узимајући у обзир опасности и ризике загађења човјекове околине; осигурање обавијештености, приступ образовању и да им се даје подршка при коришћењу основног знања о дјечијем здрављу и прехрани, о предностима дојења, хигијене и еколошких санитарнија, као и спречавање несретних случајева у свим сегментима заједнице, нарочито међу родитељима и дјецом;

Извјештај о напретку из 2017. године:

„Од достављања последњег периодичног извјештаја, БиХ је остварила одређени напредак у погледу права дјеце, првенствено у смислу усаглашавања законског оквира са Конвенцијом о правима дјетета (...), усвајањем стратешких докумената и акционих планова (укључујући Акциони план за дјецу БиХ за период 2015.-2018.) усмјерен на бољу заштиту дјеце и успостављање координационих тијела на нивоу државе за спровођење Конвенције“. (Комисија за права дјетета, 2018, стр. 1)

Конвенција Савјета
Европе о спречавању
и борби против насиља
над женама и насиља у
породици

Конвенција важи за све облике насиља над женама, укључујући насиље у породици, које жене погађа много више него мушкарце. Сврха ове Конвенције је: „заштитити жене од свих облика насиља те спријечити, прогонити и уклонити насиље над женама и насиље у обители; придонијети сузбијању свих облика дискриминације жена и подстицати пуну равноправност жена и мушкараца, укључујући и оснаживање жена; изградити свеобухватни оквир, политике и мјере за заштиту и помоћ свим жртвама насиља над женама и насиља у породици“ (стр. 2).

Извјештај о напретку из 2016. године:

У овом документу је представљен напредак у остваривању већине планираних циљева и мјера. Повећан је број правних аката достављених Агенцији за равноправност полова БиХ у којима се тражи службено мишљење о усклађености са Законом о равноправност полова. У извјештају се такође спомиње значајан ниво активности на сузбијању насиља и јачању свијести међу младима у школи и активна улога невладиног сектора у спровођењу јавних кампања чији је циљ скретање пажње на проблем насиља над женама и потреби да се такви случајеви пријаве. Међутим, због исцјепканости институционалног система у БиХ и даље су присутне различите праксе, што за посљедицу има неједнакост у остваривању права и доступности помоћи и подршке. (Агенција за статистику Босне и Херцеговине, 2015).

Пекиншка декларација и
платформа за акцију

У Пекинској декларацији су „права жена препозната као људска права и утврђене свеобухватне смјернице за постизање равноправности између жена и мушкараца, са конкретним мјерама и мјерљивим исходима о цијелом низу проблема који погађају жене и дјевојке. Ови исходи су подијељени у 12 међусобно повезаних области у којима је утврђена нужност хитног дјеловања: сиромаштво, образовање и обука, здравствена заштита, насиље над женама и дјевојкама, оружани сукоби, економско оснаживање, овлашћења и одлучивање, механизми за бољи напредак жена, људска права жена, медији, животна средина и права дјевојчица“ (Сабати и др., 2020, стр. 1).

Извјештај о напретку из 2019. године:

У документу је констатован напредак у законодавним реформама и унапређењу оквира политика ради убрзаног укидања дискриминације жена и јачања родне равноправности у БиХ. Напредак је констатован и у усклађивању са прописима ЕУ у области животне средине, нарочито у погледу приступа запошљавању, струковног образовања и промоције, те услова рада и куповине и набавке роба и услуга, једнаких плата, заштите и сигурности здравља на раду и терета доказивања. Напредак је осим тога констатован у бољем приступу и контроли жена у односу на земљиште, воду, енергију и друге природне ресурсе (Агенција за равноправност полова БиХ, 2019).

Конвенција о
укидању свих облика
дискриминације над
женама (ЦЕДАВ)

У Конвенцији о укидању свих облика дискриминације над женама (ЦЕДАВ) јасно је дефинисано значење појма дискриминација жена те је успостављен основ за постизање родне равноправности осигурањем једнаког приступа и једнаких могућности за жене у политичком и јавном животу, образовању, здравству и запошљавању, као и начин остваривања равноправности. Тиме је Конвенција постала не само међународни закон о правима жена, него и програм дјеловања за државе да пруже гаранцију остваривања ових права.

Извјештај о напретку из 2019. године:

У извјештају се спомиње напредак у смислу законодавних реформи и унапређења оквира политика с циљем убрзаног укидања дискриминације над женама и јачања једнакости полова у БиХ. У извјештају се дају препоруке о спровођењу кампања јачања јавне свијести, те да жене буду што више укључене у све активности. Такође се препоручује јача „примјена привремених посебних мјера усмјерених на жене из угрожених група, као што су Ромкиње, азијанткиње и избјеглице, повратнице, самохране мајке, старије жене и жене са инвалидитетом, укључујући политички и јавни живот као и области образовања, запошљавања и здравља“ (Комисија за укидање дискриминације жена, 2019, стр. 6).

Конвенција о правима лица са инвалидитетом

Конвенција је усмјерена на осигурање људских права и основних слобода лицима са инвалидитетом. Утврђен је основ за израду закона и политика којима се јачају, штите и осигуравају људска права и достојанство лица са инвалидитетом те једнако поступање према овим лицима.

Извјештај о напретку из 2017. године:

У извјештају се наводи да је усвојена политика о инвалидитету у БиХ и нова Стратегија о унапређењу права и положаја лица са инвалидитетом у ФБиХ за период 2016.-2021. Даје се препорука да БиХ усвоји формални и транспарентни механизми за редовне консултације са организацијама лица са инвалидитетом, укључујући организације које представљају жене и дјецу са инвалидитетом, глуха и наглуха лица, лица са психосоцијалним, односно интелектуалним потешкоћама у свим ентитетима и кантонима. Такође се препоручује да БиХ усвоји ефикасан систем у складу са оквиром за смањење ризика од несрећа из Сендаија за период 2015.-2030, у циљу успостављања приступачне и опсежне стратегије и процедуре за ризичне ситуације. Мјере за реализацију овог система би обухватале посебне телефонске линије за хитне позиве, апликација са упозорењем путем СМС поруке, опште приручнике на знаковном језику и Брајловом писму.

У погледу вођења статистике и прикупљања података, Комисија препоручују да БиХ успостави систем прикупљања података и процедуре извјештавања. Прикупљени подаци треба да се анализирају и разврстају према карактеристикама лица са инвалидитетом, укључујући пол, старосну доб, етничку припадност, врсту инвалидитета, друштвено-економски статус, радни статус и мјесто боравка, као и препреке са којима се лице суочава у средини.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима

Овај мултилатерални уговор је усмјерен на осигурање економских, социјалних и културних права свих лица на територији и у надлежности потписника без раздвајања у погледу расе, боје коже, пола, језика, вјероисповијести, политичких и других увјерења, националног или социјалног поријекла, имовине, рођења и статуса.

Извјештај о напретку из 2019. године:

У извјештају је представљен напредак у области усклађивања закона са Конвенцијом и доношења планова везаних за равноправност полова, запошљавање, стамбено збрињавање, социјалну заштиту и образовање Рома/киња, и мјере на смањењу непријављеног рада. У извјештају је такође констатован напредак у области закона о раду, укључујући једнаке плате за исти рад и усклађивање прописа у вези са материнством и породилским одсуством. У извјештају се такође спомиње додатно усаглашавање закона у области трговине људима и нова стратегија управљања водом усмјерена на заштиту воде за пиће, те финансијски подстицаји за предузетништво међу женама у области руралног развоја. (Министарство за људска права и избјеглице, н.д.)

Резолуција УНЦПР-а 2242

Резолуцијом се остварује интеграција жена у Програм за мир и сигурност, укључујући савремене изазове као што су насилни екстремизам, климатске промјене и незапамћен број расељених лица. У Резолуцији је јасно истакнута значајна повезаност учешћа жена и одрживог мира и безбједности.

Извјештај о напретку:

Није пронађен извјештај о напретку.

Конвенција о заштити материнства (бр. 183)

Ова конвенција усмјерена је на јачање једнакости свих жена у радној снази и здравља и сигурности мајке и дјетета, те увођење заштите материнства у националне законе и праксе.

Извјештај о напретку из 2015. године:

У извјештају се наглашава да се у неким кантонима (ФБиХ) не исплаћују редовно накнаде за незапослене и запослена лица, које користе права у области материнства и заштите материнства, док се неке накнаде не исплаћују никако. Ово нарочито погађа лица којима су ове накнаде значајан, или понекад једини извор прихода након рођења дјетета, али и послодавце којима кашњење рефундације средстава може представљати проблем. У извјештају се предлаже да би оптимално рјешење било формирање посебног фонда за исплату накнада, који би се финансирао из доприноса. У извјештају се Влади ФБиХ и кантоналним владама предлаже да у ФБиХ испитају могућност примјене истог модела као што је Фонд за заштиту дјетета РС, који осигурава редовну исплату ових накнада (Омбудсман за људска права БиХ, 2015.).

Резолуција ОУН-а 46/91

У овој Резолуцији су садржана начела Уједињених нација за лица старије животне доби, а сврха је побољшање њиховог живота. Овим начелима се владе свих земаља подстичу да их укључе у националне програме кад год је то могуће.

Извјештај о напретку из 2017. године:

У извјештају се наводи да су међу најважнијим проблемима са којима се суочава старија популација ниска мјесечна примања, већи трошкови, очекивани животни вијек, висока стопа морбидитета од кардиоваскуларних и малигних обољења, висока стопа смртности од ових болести, учестала појава сензорне и физичке инвалидности и неуролошких и менталних поремећаја као што су Алцхајмерова, Паркинсонова болест, полинеуритис, акутне психозе, деменција и депресија. Стратешки циљеви су: (и) смањење стопе сиромаштва старијих лица, (ии) побољшање здравља старијих лица, (иии) бољи приступ јавним институцијама и превозу за сва старија лица, (ив) боље пружање социјалних услуга, (в) јачање свијести старијих људи о услугама и правима, (ви) јачање свијести сродника/ца о потреби да брину о старијим члановима/ицама своје породице, (вии) смањење насиља над старијим лицима, (виии) јачање активног учешћа старих лица у друштвеним, културним и спортским активностима у локалним заједницама, (их) унапређење система инклузије старијих лица у програме цијеложивотног учења.

Такође је потребно да се изради оквирни стратешки документ за унапређење ситуације старијих лица на нивоу Босне и Херцеговине, што је нужан предуслов за примјену постојећих фондова Европске уније. (БиХ, 2017)

Прилог 3. Преглед Закона у вези са питањима ГЕСЕП-а у БиХ

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Закон о заштити права припадника/ца националних мањина (Службени гласник БиХ, бр. 12/03, 76/05 и 93/08, н.д.)

Овим законом утврђују се права и обавезе припадника/ца националних мањина у БиХ и обавезе органа власти у БиХ да поштују и штите, очувају и развијају етнички, културни, језички и вјерски идентитет сваког/е припадника/це националне мањине у БиХ, који/а је држављанин/ка БиХ. Законом се штити положај и равноправност припадника/ца 17 националних мањина (Албанаца/ки, Јевреја/ки, Италијана/ки, Рома/киња, Турака/иња, и сл.)

Закон о равноправности полова (Службени гласник БиХ, 16/03 и 102/09 н.д.)

Овим законом уређује се јача и штити равноправност полова, гарантују једнаке могућности и равноправан третман свих лица без обзира на пол, у јавној и у приватној сфери друштва, те уређује заштита од дискриминације на основу пола.

Закон о забрани дискриминације (Службени гласник БиХ, 59/09 и 66/16, н.д.)

Овим законом се успоставља „оквир за спровођење једнаких права и могућности за сва лица у БиХ“ (стр. 3) и уређује систем за заштиту од дискриминације, те обавезе органа законодавних правосудних и извршних власти у БиХ као и правних субјеката и појединаца/ки у јавним органима да штите, очувају и развијају и осигурају ослове једнаког поступања.ја.

ФЕДЕРАЦИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Закон о заштити права припадника/ца националних мањина (Службене новине ФБиХ, бр. 56/08, н.д.)

Овим Законом се, у складу са Законом о заштити права припадника/ца националних мањина БиХ и Европском оквирном конвенцијом за заштиту националних мањина, утврђују права и обавезе припадника/ца националних мањина у ФБиХ, те обавезе органа власти да поштују и штите, очувају и развијају етнички, културни, језички и вјерски идентитет сваког/е припадника/це националне мањине у Федерацији који/а је држављанин/ка ФБиХ. Заком ФБиХ штите се права 17 националних мањина (Рома/киња, Јевреја/ки, Албанаца/ки и сл.)

Закон о расељеним лицима и избјеглицима (Службене новине ФБиХ, бр. 15/05, н.д.)

Овим се Законом уређују: темељна права и обвезе расељених лица и повратника/ца, стјецање и престанак статуса, њихов повратак у пребивалишта из којих су расељени, начин вођења евиденција о тим лицима, осигурање средстава за повратак и остварење других права.

<p>Закон о младима (Службене новине ФБиХ, бр. 36/10, н.д.)</p>	<p>Овим законом се уређују питања од интереса за живот, положај и дјеловање младих људи у ФБиХ. Законом је дефинисано стварање и провођење политика према младима на свим нивоима власти у ФБиХ кроз вишесекторски приступ и узимајући у обзир потребе, захтјеве и интересе младих; јачање учешћа и укључења младих и њиховог информирања на свим нивоима одлучивања у Федерацији кроз уређене механизме учешћа; провођење принципа недискриминације, солидарности и етичности у свим активностима које се тичу питања младих.</p>
<p>Закон о социјалној заштити, заштити цивилних жртава рата и заштити породица са дјецом (Службене новине ФБиХ, бр. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16, 19/17 и 40/18, н.д.)</p>	<p>Овим законом се уређују основе социјалне заштите грађана/ки и њихових породица, утврђивање основних права социјалне заштите и корисника/ца социјалне заштите и рад институција за заштиту и праћење лица са инвалидитетом, основна права лица са инвалидитетом, посебна права цивилних жртава рата и њихових породица, остала питања важна за остваривање основних права у социјалној заштити, заштита цивилних жртава рата и заштита породица са дјецом у ФБиХ.</p>
<p>РЕПУБЛИКА СРПСКА</p>	
<p>Закон о социјалној заштити (Службени гласник РС, бр. 37/12, 90/16 и 94/19, н.д.)</p>	<p>Овим законом уређују се систем социјалне заштите, носиоци/тељице, корисници/е и права корисника/ца социјалне заштите, поступак и услови за остваривање права, дјелатност установа социјалне заштите, самостално обављање послова у области социјалне заштите, финансирање, надзор и друга питања значајна за функционисање и остваривање социјалне заштите грађана/ки.</p>
<p>Закон о заштити права припадника/ца националних мањина Службени гласник РС, бр. 2/05)</p>	<p>Овим законом утврђују се права и обавезе припадника/ца националних мањина у РС и обавезе органа власти у РС да поштују и штите, очувају и развијају етнички, културни, језички и вјерски идентитет сваког/е припадника/це националне мањине у РС који/а је држављанин/ка БиХ и РС.</p>
<p>Закон о расељеним лицима, повратницима/ама и избјеглицама Службени гласник РС, бр. 45/05 и 52/12, н.д.)</p>	<p>Овим законом уређују се права расељених лица, избјеглица и повратника/ца у РС, избјеглица из БиХ, утврђивање и престанак статуса расељених лица и повратника/ца, ресоцијализација и повратак ових лица и друга питања од значаја за заштиту тих лица у РС.</p>
<p>БРЧКО ДИСТРИКТ</p>	
<p>Закон о социјалној заштити (Службени гласник БД, бр. 1/03, 4/04, 19/07, 2/08, 21/18 и 32/19, н.д.)</p>	<p>Овим законом уређују се начела заштите старих, изнемоглих и других лица у стању социјалне потребе, најмањи обим права на социјалну заштиту, основе организације у области социјалне заштите и рад институције социјалне заштите.</p>
<p>Закон о младима (Службени гласник БД, бр. 18/17, н.д.</p>	<p>Овим законом прописују се права и обавезе младих, омладинско организовање, брига за младе, институционално учешће младих у доношењу одлука и друга питања од интереса за живот, положај и дјеловање младих у Брчко дистрикту</p>
<p>Закон о заштити дјетета (Службени гласник БД, бр. 18/20, н.д.)</p>	<p>Прописује да се заштита треба да осигура сваком дјетету уз приближно исте услове за здрав и правилан физички, интелектуални и емотивни развој у породици. Права у области заштите дјетета укључују и накнаду током породилског одсуства, накнаду за материнство, дјечје накнаде, психолошко савјетовање за супружнике који желе дјецу. Законом је дефинисано право на заштиту дјетета и поступак за остваривање ових права.</p>

